

ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КЫРГЫЗСТАНА»
ИЗДАЕТСЯ С 2016 ГОДА

**ВЕСТНИК
КЫРГЫЗСТАНА
№ 1 (1), 2024**

Главный редактор

д.э.н. **К.К. Шакирова**

Ответственные редакторы: **Бектурова Р. О., Асанова К.Б.**

Редколлегия:

Аюпов А.Н. – д.э.н., профессор

Бейшембиев Э. Ж. - - д. ю. н., профессор

Бекбалаев А.А. – д. фил. н., профессор

Биримкулова К.Д. – д.э.н., профессор

Бисалиев Р.В. - д. м. н., профессор

Ж

Д

Иманалиев Т.М. - д. ф. м. н., профессор

Ишенов Б.Ч. – д.э.н., профессор

Карабаев Н.А. - д. с/х. н., профессор

Найманова Ч.К. - д. фил. н., профессор

Нозахунова Н.Р. – д. ю. н., доцент

Оамыкбаев А. К. - д. с/х. н., профессор

Сартбекова Н.К. – д. пед. н., профессор

Сияев Т.М. - д. пед. н., профессор

Токтосунова Б.Б. - д. хим. н., профессор, изобретатель

Тулеева Ч. С. – д. фил. н., доцент

Чернов С.С. – к.э.н., доцент, декан факультета Энергетики Новосибирского государственного
Технического университета

Умббаева С.Ж.- д.э.н., профессор

Чубурова Ж.Т. – д.э.н., профессор

Шалпыков К. Т. - д. биол. н., профессор

Шерипов Н

к

д

н

с

/

ф

и

л

н

.

н

.

п

р

д

ф

ц

е

ПЕДАГОГИКА

УДК.:371.33:811.92

Баялиева Д.А.

И. Раззаков атындагы КМТУ, ага окутуучу

Баялиева Д.А.

КГТУ им.И.Раззакова, старший преподаватель

Bayaliev D.A

KSTU I.Razzakov, Senior Lecturer

ORCID: 0000-0001-8054-6828

**СТУДЕНТТЕРДИН КЕСИПТИК ИЛИМИЙ СҮЙЛӨГӨН ЖӨНДӨМДӨРҮН
ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ НАУЧНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ
DEVELOPMENT OF STUDENTS PROFESSIONAL SCIENTIFIC SPEECH SKILLS**

Аннотация. Бул макалада жогорку окуу окутуунун заманбап практикада илимий кесиптик сүйлөө байланыш окутуу маселеси талкууланат. Ошондой эле студенттердин окуу-кесиптик чөйрөсүнө мүнөздүү болгон сүйлөө түрлөрүндө көндүмдөрүн калыптандыруу: илимий билдирүүлөр, курстук иштер, докладдар, полемикалык жана дискуссиялык баяндамалар каралаган.

Аннотация. В статье рассматривается проблема обучения научного профессионального речевого общения в современной практике вузовского преподавания. А также формирования умения студентов в тех видах речи, которые характерны для их учебно-профессиональной сферы: научные сообщения, курсовые работы, доклады, полемические и дискуссионные выступления.

Annotation. The article examines the problem of teaching the scientific of professional speech communication in modern university teaching practice. And also the formation of students skills in those types of speech that are characteristic of their educational professional field: scientific reports, polemical and discussion speeches.

Ключевые слова: обучение, проблема,

Введение. Углубление и расширение международного сотрудничества в различных сферах общественной деятельности требует от современного специалиста практического владения языком, т.е. умения работать с оригинальной литературой и применять полученные навыки устной речи в беседе на профессиональные темы.

Особое место в системе подготовки студентов к профессиональной деятельности занимает обучение устному профессиональному общению, которое может принимать преимущественно монологические или диалогические формы. Интерес к этой проблеме неослабеваем в связи с глобальными изменениями, которые происходят как в социальной, так и

экономической жизни страны. Экономическая сфера становится предметом повышенного интереса. А это в свою очередь обуславливает постановку актуальных проблем практического характера: что нужно знать и уметь, чтобы стать настоящим профессионалом своего дела; как достичь успеха в профессиональной деятельности?

Проблема обучения профессиональной речи, в последние годы стала предметом пристального внимания ученых, методистов-филологов таких как (Е.В.Воропай, И.О.Кононенко) [4].

Целью исследования является рассмотрение обучения культуре профессионального речевого общения в современной практике вузовского преподавания. Для выполнения этой цели необходимо наиболее рационально изучить два основных вида речевой деятельности – чтение и говорение, взаимосвязь которых осуществляется с помощью механизма переноса умений оперирования с информацией из текста в устную речь. При обучении профессиональному речевому общению естественна ориентация на письменную учебно-научную речь, первичную для студента, где происходит опора на текст. Устная учебно-профессиональная речь в этом случае понимается как воспроизведение текстового материала и как построение студентами вторичного текста т.е. собственного высказывания в форме монолога. Это означает, что устное высказывание строится на основе печатного текста, при восприятии которого значительную роль играет механизм различения и запоминания информации, а также возможна и необходима трансформация материала с целью его устного воспроизведения. Иначе говоря, речь идет о навыках свободного устного изложения содержания письменно зафиксированного текста, что предполагает умение студентов ориентироваться в смысловой структуре текста, оперировать новой и известной информацией, выделять и комбинировать в разных вариантах информацию текста [2].

Следовательно, для продуцирования монологических сообщений студенты должны овладеть такими умениями как: понимать содержание отдельных предложений в процессе чтения текста в нормальном темпе; понимать содержание связного текста с первого предъявления; быстро ориентироваться в содержании текста и находить то, что относится к раскрываемой теме; составлять план на основе имеющихся материалов; организовывать и располагать отобранный материал в соответствии с планом; сокращать и расширять отдельные части текста, дополняя и объединяя материал данной части материалом других частей, несущим информацию на ту же тему; запоминать и удерживать в памяти содержание вновь оформленного текста; передавать содержание вновь созданного текста в нормальном темпе с опорой на план [2].

Известно, что в высшей школе одной из ведущих форм обучения является лекция. В процессе специального лекционного аудирования у обучаемых работают механизмы вероятностного прогнозирования, внутреннего проговаривания, смысловой ориентации, эквивалентных замен, памяти. Репродуцирование, воспроизведение прослушанного материала без значительной речевой трансформации является наиболее продуктивным видом работы при обучении монологическому высказыванию на начальном этапе.

Монологическая профессионально ориентированная речь может быть реализована как устно, так и письменно, то есть изложение содержания прочитанного или прослушанного

материала может быть передано как в устной форме (выступление, сообщение, доклад, лекция и т. п.) так и в письменной (конспектирование, реферирование, аннотирование и др.). При этом обе формы научной речи оказываются взаимосвязанными: процессу говорения часто предшествует письменная подготовка тезисов монологического сообщения и, напротив, обучение говорению часто связано с обучением письму [1].

Как уже отмечалось, при обучении устному научному монологу, необходимо формировать умения студентов в тех видах речи, которые характерны для их профессиональной сферы: научные сообщения, курсовые работы, доклады, полемические и дискуссионные выступления. В период обучения в вузе владение языком специальности в форме монологического высказывания необходимо студентам для выступлений на семинарских занятиях, при сдаче зачетов и экзаменов.

Процесс обучения монологическому высказыванию направлен, во-первых, на формирование навыков и умений оперирования языковым материалом на основе письменного или устного текста и его воспроизведения с разной степенью полноты (умения сжимать/разворачивать содержание сообщения, переформулировать, обобщать, выделять важное и второстепенное и т. д.) и, во-вторых, на формирование навыков и умений продуцирования на основе самостоятельно составленного логического плана или результатов собственных исследований [1].

Важную задачу в достижении цели играет выбор и определение учебного лексико-грамматического и текстового материала. Систематизация учебного материала должна отражать, прежде всего, коммуникативные потребности студентов в профессиональной сфере. Что касается выбора единиц обучения, опираясь на мнение В. Л. Скалкина, полагаем, что минимальной структурной единицей монологической речи считать предложение, которое отражает как категорию мышления — законченную мысль, так и категорию логики — суждение [2].

Обучение говорению должно базироваться на отработке навыков активного владения лексико-грамматическими структурами, словосочетаниями и предложениями, которые являются своеобразным базовым «строительным материалом» как для отдельной фразы, так и для сверхфразового единства. Такой отбор языковых средств происходит под контролем мышления и произвольного внимания.

Перед преподавателем стоит задача сформировать у студентов навыки трех типов в соответствии с функцией, которую они выполняют в речи — навыки оформления, навыки использования и навыки синтезирования. Первые предполагают быстрое и безошибочное пользование грамматическим и лексическим материалом, что вырабатывается путем прохождения ряда этапов — объяснение (презентация) и анализ, воспроизведение по образцу, заучивание, перенос. Вторые нацелены на выбор адекватных языковых средств, и упражнения здесь могут быть следующие — перифраз предложений, составление общих и частных вопросов к отдельным предложениям и ответы на них, замена отдельных слов или предложений в высказывании, составление конкретных высказываний. Третьи связаны с определением программы и построения текста через соединение отдельных высказываний в определенной логической последовательности. Для этой группы навыков могут быть

рекомендованы следующие типы заданий — составление предложений или высказываний (с опорой или без), расширение отдельных абзацев, восстановление текста по ключевым словам или опорным предложениям, составление различного рода планов и восстановление текста по плану в письменной или устной форме и т. п.[4].

Особо следует выделить упражнения, обучающие способам соединения отдельных высказываний в связный текст. К ним можно отнести такие как определение логической последовательности введения информации; определение порядка слов и предложений; определение композиционных частей; установление нарушений связности в тексте; определение логической и смысловой зависимости отдельных высказываний внутри целого текста графическими средствами (стрелками, линиями и пр.). Цель подобных упражнений — формирование умений свободного комбинирования языковых средств на уровне предложений и выше с учетом замысла высказывания. В связи с последним утверждением хотелось бы сделать одно примечание. Чтение/аудирование текста является активным процессом, поэтому те умения, которые формируются при обучении этим видам речевой деятельности, могут быть перенесены и на говорение и письмо. Различие между активными и пассивными видами речевой деятельности, существующее в современной методике и психологии, не может служить помехой для переноса умений[3]. Умения понимания при чтении способствуют более быстрому и эффективному формированию умений говорения и письма. В реальной учебной практике весьма сложно отделить работу над формированием умений чтения от умений говорения на основе прочитанного.

Как показывает практика, особую трудность для студентов представляет прогнозирование логико-смыслового членения текста на основе общей темы. Сформированные умения могут помочь учащимся строить связное высказывание с опорой не на формальные лексико-грамматические показатели, а на смысловые сегменты. Поскольку важнейшей особенностью научного текста является его способность к компрессии и декомпрессии [5]. Приведем примерный ход такой работы. Вначале после чтения текста можно попросить студентов разделить текст на смысловые части и соотнести их с темой (заглавием), затем сформулировать в одном- двух предложениях самое существенное из каждой части, потом записать эти формулировки в виде пунктов плана, то есть подвергнуть исходный текст компрессии. После этого можно переходить к работе над пересказом, который и должен явиться вариантом декомпрессии текста и быть более или менее близким по содержанию к исходному. Основное внимание следует уделять степени соответствия смысловых сегментов, выделенных студентами, логической структуре текста.

Как уже отмечалось, наибольшую трудность при обучении говорению представляет обучение созданию самостоятельного монологического высказывания, при этом сложность возрастает при переходе от порождения подготовленного высказывания на заданную тему к неподготовленному выступлению. В процессе говорения различают три основные трудности: определение предмета высказывания, изложение событий в логической последовательности, выбор языковых средств. На начальном и среднем этапах самостоятельное выражение мыслей обычно осуществляется с опорой на некоторые учебные схемы, рисунки или ситуации, ограничено по величине (5-7 фраз) и может представлять собой дополнение к прочитанному

или услышанному, комментарий или оценку. На продвинутом и завершающем этапах монологические тексты, как правило, представляют собой самостоятельные высказывания, раскрывающие актуальные для студентов учебно-научные темы. Тексты-монологи, как правило, относятся к описанию научных проблем, определению понятий, оценке тех или иных явлений, событий, процессов или открытий, доказательству определенных научных положений и т. д. Темы, ситуации и необходимый лексико-грамматический материал определяются, исходя из особенностей языка специальности студентов [5].

Вывод. В результате накопления нужной научной лексики и типичных грамматических структур, активной их речевой тренировки студенты могут строить монологическое высказывание повышенной сложности, такие как научное выступление, сообщение, а затем и диалог в форме научной дискуссии. Обычно процесс устного говорения значительно сложнее письменного оформления речи, так как письменная речь наглядна, а устная речь — нет, устная речь скована временными рамками и здесь практически невозможны исправления. Однако следует отметить, что структуры, характерные для научной речи, могут одинаково продуктивно изучаться и обрабатываться при обучении всем видам речевой деятельности.

Проблема формирования профессиональной речи особенно актуальна в настоящее время. Современным обществом востребованы, прежде всего, профессионалы своего дела, а для целого ряда профессий владение культурой общения – важнейшее профессиональное качество.

Литература

1. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. и др. Русский язык и культура речи для инженеров. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2018
2. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: Учебник/Под ред. Проф. О.Я.Гойхмана. –М.: ИНФРА-М, 2017.
3. Основы научной речи: Учеб.пособие для студ. Нефилол.вузов/Н.А.Буре, М.В.Быстрых и др.; Под ред. В.В.Химика, Л.Б.Волковой. –СПб.: «Академия», 2018.
4. Русский язык и культура речи: Учебник/ Под ред.проф.В.И.Максимова.-М.: Гардарики,
5. Титов С.И. Развитие устной речи на материале специальности в неязыковом вузе. М., 2015

УДК:54-07

Берикова А.Б., Оторбаева К.З., Садырбекова А.Т

К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант

Берикова А.Б., Оторбаева К.З., Садырбекова А.Т

Иссык-Кульский государственный университет имени К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский государственный университет имени К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский государственный университет имени К. Тыныстанова, магистрант

Sadyrbekova A.

Issyk-Kul State Universiti named after K. Tynystanov, master's student

**ХИМИЯ САБАГЫ БОЮНЧА ОКУУЧУЛАРДЫ КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ
ИШТЕРГЕ ДАЯРДООНУН ЖАҢЫ ЫКМАЛАРЫ
НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ УЧЕНИКОВ В ПРОВЕДЕНИИ
ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ХИМИИ
NEW APPROACHES TO PREPARING STUDENTS IN EXTRA-CLASSROOM
CLASSES IN CHEMISTRY**

Аннотация: Макалада орто мектептеринин окуу процессинде окуучулардын химия сабагына болгон кызыгуулары жана өз алдынча иштөөсүнүн маанилүүлүгү каралат. Химия дисциплинасы боюнча окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу формалары мүнөздөлөт. Окуучулардын өз алдынча иштеринин ар кандай түрлөрүнө конкреттүү мисалдар келтирилип, аларга баа берилет. Азыркы учурда химиялык заттардын таасирлери, адамзатка бардык тараптан көрсөтүлүп жаткандыктан, химиялык заттардын, процесстердин оң жана терс жагын билүү, ар бир адамга керек деп ойлойбуз.

Аннотация: В статье рассматривается интерес учащихся к уроку химии и значение самостоятельной работы в учебном процессе общеобразовательной школы. Охарактеризованы формы организации самостоятельной работы учащихся по дисциплине химия. Приводятся и оцениваются конкретные примеры различных видов самостоятельной работы учеников. В настоящее время действие химических веществ проявляется человечеству со всех сторон, поэтому мы считаем, что каждому необходимо знать положительные и отрицательные стороны химических веществ и процессов.

Annotation: The article discusses the importance of students' individual work during the study at school. Article contains characterization of types of individual work of students in the

d

i

Негизги сөздөр: окуучулардын өз алдынча иштери, уюштуруу формалары, илимий-методикалык камсыздальшы, атайын орто мектеби, билим берүүнүн уюштурулушун көзөмөлдөө, материалдык-техникалык жабдуулар, химиялык реактивдер, практикалык рабактар, заманбап мугалим, санарип сабактар ж.б.

Ключевые слова: самостоятельная работа учеников, организационные формы, научно-методическое обеспечение, специальная общеобразовательная школа, контроль образовательной организации, материально-техническое оснащение, химические реагенты, практические занятия, современный учитель, цифровые уроки и т.д.

К

e

f

w

o

h

d

sn

i

independent work of students, organizational forms, scientific and methodological support, special university, control of an educational organization, material and technical equipment, chemical reagents, practical classes, modern teacher, digital lessons, etc.

Азыркы коомдо билим берүү системасынын сапатын жогорулатуу жана квалификациялуу кадрларды даярдоо үчүн жаңыча кадамдар менен бирге жалпы билим берүү системасын тынымсыз реформалоону талап кылат. Модернизациялоо программасы аркылуу жогорку кесиптик билим берүү педагогикалык бүтүрүүчүлөр үчүн жаңы талаптарды талап кылат. Заманбап мугалим-ар кандай кесиптик кырдаалдарга көнүү, өзүн-өзү өнүктүрүү, билимин жогорулатуу, кесибине байланыштуу маселелерди чечүү, тез иштөөгө жөндөмдүү болуусу жана ушул маселелердин үстүндө тынымсыз иштөөсү керек.

Экономиканын инновациялык өнүгүүсүнүн, эл чарбасынын бардык тармактары үчүн, анын ичинде химия илимин да чыгармачылык менен иштеген адистерсиз элестетүү мүмкүн эмес. Бул маселени чечүү үчүн ар тараптуу билимдүү мугалимди даярдоону жогорку билим берүү системасына жүктөлгөн тапшырма деп эсептөө керек.

Мектептин химия мугалимдеринин алдында турган негизги милдет — баарынан мурда окуу процессин сапаттуу уюштурууга, химия илиминин тилин өздөштүрүүгө багытталган. Мунун үч фактору бар: балдарды окууга багыттоо, максат жана шарт түзүү.

Акыркы жылдарда мектеп окуучуларынын химия сабагына болгон кызыгуулары бир топ төмөндөдү. Окуучулар химия предмети жөнүндө негизги түшүнүктөрдү, так түшүнүктөрдү жана мыйзамдарды ошондой эле химиялык белгилерди начар өздөштүргөндүгү, стандарттуу маселелерди чече алышпагандыгы жада калса даярдалган окуучулар да айрым химиялык заттардын ортосундагы байланышты түшүнүшпөгөндүгүн орто билим берүүнү өнүктүрүүнүн тажрыйбасы өз деңгээлинде көрсөтүп олтурат [3].

Бул терс көрүнүштөрдүн себептери белгилүү болду. Ал, биринчи кезекте:

1. Программалык материалдардын татаалдыгын жогорулатуу жана окутуу убактысын кыскартылгандыгы үчүн. Программанын татаалдашкандыгына байланыштуу мугалим убакыттан уттурат, дегеним материалды оозеки түшүндүрүү үчүн, химиялык эксперимент жүргүзүү жана маселелерди чечүү үчүн кошумча убакыт талап кылынат. Бул болсо окуучулардын өз алдынча иштөөсүн азайтып, сабакка азыраак көңүл буруусуна, окуучулардын окуу материалдарын түшүнүүсүнө жана бышыктоосуна убакыт бөлүнбөй калууларынын бирден-бир себеби болуп жатат.

2. Материалдык-техникалык жабдуунун начардыгы, эскилиги же таптакыр эле химия кабинеттеринин жоктугу (реагенттер жана химиялык жабдуулар).

3. Химия боюнча класстан тышкаркы иштердин жетишсиз уюштурулушу. Химия сабагы менен катар класстан тышкаркы иштер окуу процессин уюштурууда негизги формалардын бири болуп саналат. Класстан тышкаркы иштердин негизги максаты болуп, окуучулардын көндүмдөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн тереңдетүү, окуу планынын чегинен чыккан, бирок жеткиликтүү болгон программалык маселелерди түшүнүү, аныктоо жана өнүктүрүү [2,4].

Химия боюнча класстан тышкаркы иштердин маанилүү милдети өз алдынчалыкты өнүктүрүү болуп саналат. Адабияттар менен иштөө жана лабораторияда эксперименталдык иштерди жүргүзүүнүн көндүмдөрүн күчөтүү [5].

Класстан тышкаркы иш-чаралар жекече турган система катары көрсөтүлүшү мүмкүн болгон элементтер. Химияны окутууда ошондой эле, жалпы эле класстан тышкаркы жумуштарда да аныктоочу фактор болуп саналат. Анын темасы ар түрдүү болот. Бирок, химия

боюнча класстан тышкаркы иштердин мазмуну коомдук педагогикалык принциптерге мүнөздүү:

- илимий мүнөздөгү,
- жеткиликтүүлүгү,
- актуалдуулугу,
- практикалык мааниси,
- кызыктуулугу.

Жөнөкөй сабакка караганда көбүрөөк деңгээлде класстан тышкаркы иштер өнүгүүгө ылайыкташкан. Мектеп окуучуларынын чыгармачылык өз алдынчалыгын жана тапкычтыгын калыптандыруу, баалуу практикалык көндүмдөрдү жана жөндөмдүүлүктөрүн арттыруу, окуучулардын инсандыгын өз алдынча ишке ашыруу болуп саналат.

Педагогикалык, психологиялык жана методикалык адабияттарды изилдөөдө, класстан тышкаркы иштерди уюштурууда бир катар проблемалар тургандыгы аныкталган. Бул, биринчи кезекте маселеге аз көңүл бурулаарын айгинелейт. Макаланын негизги максаты болуп, окуучуларды даярдоо системасын педагогикалык коомчулуктун алдында талкуулоо, мектепте класстан тышкаркы иштерди уюштуруу боюнча алардын көндүмдөрүн өнүктүрүү болуп саналат. Билим берүү системасы химия илимине кызыккан окуучуларына, келечектеги химия мугалимдери катары ар тараптуу мектеп реформасын ишке ашыруу анын квалификациясын жогорулатууга класстан тышкаркы иштерди окутууну камтышы керектигин ачык айтып турат.

Мектепте окуучуларга окуу дисциплинасынын алкагында «Киришүү адистиги менен химиялык ийримде сабакты даярдоо» деген темада лекциялар окулат. Окуучуларга сабактын максатын кантип түзүү керектиги түшүндүрүлөт, керектүү адабияттарды тандоо, теориялык бөлүгү үчүн негизги суроолорду берүү, коопсуз эксперимент жана лабораториялык эксперименттерди тандоо керектиги. Окуучулардын көңүлүн сабакка элементтерди киргизүүнүн максатка ылайыктуулугуна буруу, көңүл ачуу: кызыктуу эксперимент-тапшырма же химиялык оюн өткөрүү, кроссворддорду чечүү же окуя маселесин чечүү, кызыктуу эпизодду кайталоо, химиянын тарыхы, күлкүлүү сүрөттөрдү көрсөтүү ж.б. Бардык кызыктуу элементтер өтүлүп жаткан сабактын темасына ылайыктуу болушу керек.

Лекциянын жүрүшүндө окуучулар ийримдердин бирин иштеп чыгууга чакырылышат.

Химия боюнча белгилүү бир дисциплинаны өткөрүүгө даярдоону камтыйт. Атайын окуткан мугалим бөлүштүрөт. Окуучулардын ортосунда айрым класстардын темалары бөлүштүрүлөт. Ар бир окуучу жыл бою бир сабактын иштелмесин өз алдынча даярдайт. Окуучулардын жыйнагы химия ийриминин бир кыйла толук методологиялык иштеп чыгуусун түзөт, убакыттын минималдуу салым менен келечекте мугалим мүмкүндүк берген ишти уюштуруу. Ошентип окуучулар уюштуруу ыктарына ээ болушат. Алар ар түрдүү ийримдер, жалпы жана органикалык эмес химия (биринчи курс), физикалык-химиялык (экинчи курс), аналитикалык химия (үчүнчү курс), органикалык химия (төртүнчү курс), биохимиялык (10—11-класстарда) менен таанышышат. Окуучулар практикалык көндүмдөргө ээ болушат жана мектептерде уюштурулган химия кружокторуна катышышат. Бул система үч багытты камтыйт.

Биринчи багыт. Окуучуларды мектепте химиялык ийримдерге катышууда ар кандай химиялык дисциплиналарды окуу процессинде өткөрүүгө даярдоону камтыйт.

Экинчи багыт. Методикалык курста лекцияларда жана практикалык сабактарда химияны окутуу, окуучулар ар турдуу формаларды даярдоонун жана жүргүзүүнүн методдорун үйрөнүшөт жана класстан тышкаркы иш-чараларга байма-бай катышышат.

Класстан тышкаркы иштерди уюштуруунун теориясын жана болгон тажрыйбасын тереңирээк үйрөнүү үчүн окуучулар реферат даярдоо тапшырмасын алышат. Рефераттын темалары бөлүмдө бекитилет, алардын ар бири бир кыйла класстан тышкаркы иштердин ар түрдүү формаларынын кичинекей бөлүгүн камтыгандай кылып түзүлөт. Мисал катары бир нече темаларды алалы: «Тазалыктын көрсөткүчү катары суунун жана кардын сапаттык көрсөткүчтөрүн аныктоо», «Шаардагы атмосфералык абага мониторинг», «Түрдүү азыктардагы Fe (темирдин) кошулмасынын курамын изилдөө», «Fe (темирдин) биологиялык ролу, адамдын организмдеги жана анын продуктыларындагы мазмуну» ж.б. Каралган маселе теориялык жактан да, практикалык жактан да изилдөөгө сунушталат. Рефераттардын көлөмү 5-6 барак болушу шарт.

Окуучуларды класстан тышкаркы иштерге даярдоо үчүн, даярдоочулардын белгилүү тажрыйбасы бар болушу шарт. Атайын семинардын жүрүшүндө окуучулар билим алышат, химиялык кечеге программаларды түзүү методдору менен билимдерди коомдук көз караш менен кароо, жаш химиктердин турнири жана иштин башка массалык формаларын өткөрүү. Методикалык техникалар программасын иштеп чыгуу.

Атайын семинардын практикалык бөлүгүндө окуучулар өнүгө турчу көндүмдөр:

- а) окуучу менен ийримдик сабактарда жана жеке иш учурунда (өзгөчө чакан айылдык мектепте) молекулалардын ар кандай моделдери, кристаллдык торчолорду жасоо;
- б) химиялык оюндарды өткөрүү жана аларга материалдарды даярдоо;
- в) иш-чаранын, өткөрүүнүн темасына ылайык келген кызыктуу эксперименттерди тандоо аларды коопсуздук эрежелерин так сактоо менен;
- г) көрсөтмөлүү лабораториялык эксперименттерди жана практикалык иштерди жүргүзүү үчүн, зарыл болгон химиялык реагенттерди даярдоого окуучуларды тартуу.

Химия сабагынан атайын жумалыктар, айлыктар жарыяланып мектептен тышкаркы иш-чараларды уюштуруу боюнча чогулуштар өткөрүлөт. Мектеп программасы рефераттарды жана презентацияларды коргоону камтыйт (кичи формадагы фрагменттерди) ошондой эле класстан тышкаркы иштерди уюштуруу боюнча алардын чеберчиликтерин баалоо.

1- Окуучулар жер семиртичтерди аныктап жаткан учуру.

Үчүнчү багыт. Рефераттарды жана текшерүү иштерин аяктоо процессин камтыйт, окуучулар менен мугалимдер ар кандай класстан тышкаркы иш-чараларын өткөрүшөт. Медициналык окуу жайга тапшырам деген окуучулар менен тыгыз байланышта болот, олимпиадаларга, ыктыярдуу тесттерге катышышат. Аймактагы алдыңкы мугалимдердин эмгегин баса белгилеп кетишет. Ар кандай иш-аракеттерди өз алдынча иштеп чыгуу («Ийрим класстарында түшүнүктөрдү калыптандыруу, чөкмө жана бөлүү хроматографиясы», «Алхимиядан өткөндөн бүгүнкү химияга») ж.б. Тезистер химия клубунун программасын иштеп чыгууну жана анын натыйжалуулугун, ал боюнча методикалык сунуштар жана алардын мектепте болушу («Окуучулардын методдору менен таанышуусу үчүн ийрим заттарды изилдөө», «Органикалык химия боюнча ийримдик сабактардын мазмуну», «Айылдык мектептеги мектептин химия кабинетинин жабдылышы» (1-сүрөт, Аң-Өстөн орто мектебинин химия мугалиминин тажрыйбасынан)» жана башкалар.

Корутунду. Мен карап жаткан темада окуучуларды сапаттуу билим алууга даярдоону жакшыртуу, ошондой эле аймактардагы мектептерде практикалык иштерди жүргүзүү үчүн шарттардын жоктугу каралды. Химия илиминде теориялык сабак менен практикалык сабак айкалышып турбаса окуучуларга теманы түшүндүрүү чоң көйгөйдү жаратат. Ошондой эле мыкты медициналык кадрларды, химия мугалимдерин даярдоо үчүн талыкпай эмгектенүү, окуучулардын табигый илимдерге болгон кызыгуусун козгоо менин негизги максаттарымдын бири болду. Ыбрай Сооронбаев атындагы жалпы орто билим берүү мектебинин окуучуларына химия сабагынан класстан тышкаркы иш-чараларды өткөрүү, педагогикалык натыйжаларды талдоо менен аныкталды, аймактагы мектептердеги практикалык сабактарды өткөрүү үчүн мугалимдер арасында тажрыйба алмашуу үчүн семинарлар өтүлдү, бүтүрүүчүлөр жана мугалимдер үчүн сурамжылоо уюштуруу ошондой эле химиялык реактивдердин жоктугуна карабастан мугалим жана окуучу изденүүнүн үстүндө иштеп, бар нерселер менен практикалык иштерди жүргүзүп, окуучулардын сабакка кызыгуусун арттыруу чоң жыйынтык берди. Макалада сунуш кылынган идеяларды келечекте

университетке окуучуларды даярдоо системасында ишке ашыруу. Республиканын элге билим беруу системасынын алдында турган милдеттерин чечүү. Ошондой эле өлкөбүзгө заманбап мектептер курулуп, табигый илимдер үчүн бардык шарттар караларына ар кандай проекттер менен иштеп заманбап технологиялар менен жабдуулар келишине үмүтүм чоң. Аны менен катар

- педагогдордун билим сапатын жогорулатуу үчүн шарт түзүп берүү;
- жаңы социалдык, кесиптик жана баалуулук багыттарын калыптандыруу;
- мектеп-жогорку билим берүү системасынын секторлору түрүндөгү стандарттарды өзгөртүү;
- келечектеги кесипти эркин тандоону, практикалык мүнөзүн камсыз кылуучу иш-чараларга басым жасоо;
- мугалим жана окуучу ортосундагы баарлашуунун демократиялык гуманисттик маданиятын калыптандыруу.

Колдонулган адабияттар:

1. Чернобельская Г.М. Орто мектепте химияны окутуунун методикасы. - М.: Гуманитардык. ред. ВЛАДОС борбору, 2000.-336 б.
2. Корпачева Ф.Г. Мектептерде химия боюнча класстан тышкаркы иштерди жүргүзүү тажрыйбасынан /Ф.Г.Кропачева, М.В.Федякин.-//Мектепте химия, №7, 2008. -46-66 б.б.
3. Чернобельская Г.М. Химияны окутуунун теориясы жана методикасы. -М.: Басмакана:Bustard; 2010.
4. Энякова Т.М.- Химия боюнча класстан тышкаркы иштер. -М.: Басып чыгаруучу: Bustard; Серия Мугалимдердин китепканасы;
5. Курганский С. Химия боюнча класстан тышкаркы иштер: викторина жана химия кечелери. –М.: Билим; Сериялар: Заманбап мугалим; 2006. -192 б.
6. Очкин А.В. Фадеев Г.И. Химия жаратылышты коргойт: Билим дүйнөсү. - Москва: «Эл агартуу», 1984.

УДК:781.21(575.2) (04)

Кубанычбек кызы Назгул

И.Арабаев атындагы КМУ, Искусство жана дизайн факультети, магистрант

Кубанычбек кызы Назгуль

КГУ им. И.Арабаева, Факультет искусство и дизайна, магистрант

Kybanychbek kyzy Nazgul

I.Arabaev KSU, Faculty of Art Culture and Education, graduate student

**КЫРГЫЗСТАНДА ЖОГОРКУ МУЗЫКАЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ
БЕРҮҮНҮ ӨНҮКТҮРҮҮ
РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В КЫРГЫЗСТАНЕ
DEVELOPMENT OF HIGHER-MUSIK PEDAGOGICAL EDUCATION
IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасындагы жогорку музыкалык-педагогикалык билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги аспектилерин, музыкалык-педагогикалык билим берүүнүн багытын ишке ашыруунун ыкмалары талкууланып, автор конкреттүү мисалдар аркылуу музыкалык билим берүү проблемасына өзгөчө көңүл бурган, музыкалык билим берүүнүн көйгөйлөрүн талдоого алган. билим берүүнүн жана тарбиялоонун колдонуудагы системасы жана аларды чечүүнүн мүмкүн болгон жолдору сунушталды.

Аннотация: в статье рассматриваются основные аспекты развития высшего музыкально-педагогического образования в Кыргызской Республике, методы реализации направленности музыкально-педагогического образования, автор уделил особое внимание проблеме образования музыкального на конкретных примерах произведен анализ проблем сложившейся системы образования и воспитания и предложены возможные пути их решения.

Annotation: the article discusses the main aspects of the development of higher musical and pedagogical education in the Kyrgyz Republic, methods for implementing the direction of musical and pedagogical education, the author paid special attention to the problem of music education using specific examples, analyzed the problems of the existing system of education and upbringing and proposed possible ways to solve them.

Түйүндүү сөздөр: музыка, музыкалык билим, музыкалык педагогика, практика, педагогика, кесиптик, музыкалык чыгармачылык, музыка студенттери, адистик.

Ключевые слова: музыка, музыкально образование, музыкально-педагогический, практика, педагогика, профессиональный, музыкальное творчество, студенты-музыканты, специализация.

Key words: music, music education, music pedagogical, practice, pedagogy, professional, musical creativity, music students, specialization.

Азыркы этапта билим берүүнүн сапатын камсыз кылуу, коомдун интеллектуалдык жана чыгармачылык потенциалын жогорулатуу милдети өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн максаттары кеңири жайылган гуманитардык практика катары музыкалык билим берүүнү өнүктүрүүгө түрткү берди. Чыгармачыл жана жоопкерчиликтүү жарандардын жаңы муунун тарбиялоо талабын практикада ишке ашыруу музыкалык педагогикалык билим берүү системасын коомдун туруктуу өнүгүүсүнүн баалуулуктарына кыйла шайкеш келген ыкмалардын негизинде өркүндөтүү зарылдыгын, ошондой эле музыкалык билим берүүнүн өнүгүүсү бай тарыхы бар же тез темп менен жүрүп жаткан өлкөлөрдүн тажрыйбасын изилдөө катары. Бул убакыттын ичинде ал узак жолду басып өтүү жана өлкөнүн маданиятын өнүктүрүүнүн маанилуу фактору болуп калды.

Музыкалык педагогикалык билим берүү жогорку педагогикалык педагогиканын салыштырмалуу жаш тармагы болуп саналат. Музыкалык-педагогикалык факультеттер орто мектептердин мугалимдерин даярдоонун жалпы педагогикалык системасына мындан чейрек

кылымдан бир аз ашык убакыт мурда кирген. Музыкалык педагогиканын өзү гуманитардык билимдин өзгөчө тармагы катары профессионалдык музыкалык билим берүүнүн (биздин коомдо булар консерваториялар, искусство институттары, музыкалык мектептер) негизинде калыптанган узак тарыхый өнүгүү жолун басып өтүү, ошондой эле ышкыбоздордун үй-бүлөлүк музыкасы жана элдик музыка [1,52-53]

Учурда студенттик музыканттарды даярдоо процесси татаал жана көп компоненттүү. Студенттер коомдук-саясий жана психологиялык-педагогикалык циклдердин дисциплиналары менен катар аспаптык, дирижерлук-хордук жана тарыхый-теориялык (музыкалык) даярдыкка байланыштуу атайын музыкалык дисциплиналарды окушат. Мунун баары консерваториянын студентинин тар адистикке багытталган профессионалдык даярдыгынан принципалдуу айырманы түзөт, ал кездеги атайын музыкалык дисциплиналардын ар бири бир кесиптин негизи боло алат. Мына ошондуктан музыкалык педагогикалык билим берүүнүн азыркы теориясынын маанилүү жетишкендиги анын бир кесиптин ар түрдүү жактары катары айрым окуу дисциплиналарын талдоого багытталгандыгы болуп саналат.

Кыргызстандагы жогорку музыкалык билим берүү системасын реформалоо заманбап турмуштун талаптары, адис музыканттын ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндөгү өзгөрүүлөр менен байланышкан жана анын дүйнөлүк интеграцияга интеграцияланган шарттарында кесиптик билим берүүнү модернизациялоонун объективдүү тенденциялары менен шартталган. маданий-билим берүү мейкиндигин жана ата мекендик билим берүүнүн мыкты салттарын сактоо жана өркүндөтүү менен бирге жогорку музыкалык билим берүүнүн ар кандай ата мекендик жана батыш европалык билим берүү системаларын шайкеш келтирүү. Изилдөө проблемасына системалуу, онтологиялык жана ишмердүүлүккө негизделген мамилелердин алкагында биз музыкалык билим берүүнүн теориясы жана аны ишке ашыруу боюнча, биринчи кезекте, ар кандай окуу тибиндеги жогорку окуу жайларында ишке ашырылышы боюнча атайын адабияттардын жана илимий изилдөөлөрдүн кеңири спектрин талдап чыктык. Авторлор музыкалык билим берүүнү маданий-тарыхый феномен катары карап, анын маңызын ар кандай жалпы педагогикалык, көркөм тарыхый жана жалпы көркөмдүк позициялардан ачып беришет[2,412-414]

– музыкалык билим инсанды коомдун музыкалык маданияты менен тааныштыруу процесси катары;

– музыкалык билим берүү окуучуларды музыкалык өнөргө эле эмес, бүтүндөй музыкалык маданият менен тааныштырууга багытталган музыканы этап-этабы менен билүү процесси катары;

– музыкалык билим берүү жалпы көркөм (массалык) жана кесиптик билимдин айкалышы катары;

– музыкалык билим берүү, музыкалык билим берүүнү, музыкалык окутууну жана музыкалык өнүгүүнү айкалыштырган интеграциялык концепция катары;

– музыкалык билим берүү музыкалык ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон жана окутуунун натыйжасында алынган билимдердин, көндүмдөрдүн жана көндүмдөрдүн ассимиляция процесси жана жыйындысы катары;

– музыкалык билим берүү ар кандай музыкалык окуу жайларында музыкалык окутууну уюштуруу системасы катары.

Кыргыз музыкалык билим берүү практикасында азыркы учурда мугалим-музыканттарды даярдоо менен алектенген ар кандай окуу жайлары бар, азыркы учурда жалпы жана кошумча билим берүү системасы үчүн мугалим-музыканттарды (музыка мугалимдерин) даярдоо салттуу түрдө Кыргыз Республикасынын музыкалык-педагогикалык факультеттери тарабынан жүргүзүлөт. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин жогорку окуу жайлары. Искусство университеттеринин (консерваториялар, искусство жана маданият институттары) кесиптик жана кошумча билим берүү системалары үчүн жогорку профессионалдуу аткаруучу музыканттарды, теоретиктерди, музыка таануучуларды, композиторлорду, дирижёрлорду, хормейстерлерди даярдоо жаатында өзүнүн өзгөчөлүгү жана өзгөчө милдеттери бар.

Жогоруда аталган жогорку окуу жайларында профессионалдык музыкалык билим берүүнүн өзгөчөлүгү – педагогика тармагында жана музыкалык маданият тармагында бир эле убакта окутуу жана белгилүү бир окуу жайына тиешелүүлүгүнө жараша квалификациясынын деңгээли боюнча айырмаланган ар кандай тапшырмалар, адистиктер менен аткаруучулук болуп саналат. Студенттин аткаруучулук жана педагогикалык даярдыгынын айкалышы биринчи кезекте музыканын искусство катары өзгөчөлүгү жана музыкалык билим берүүнүн мазмунун берүү жана өздөштүрүү процессинин өзү менен аныкталат. Практиканы талдоо акыркы жылдарда жалпы жана кесиптик билим берүү системалары үчүн музыкант-педагогдорду даярдоодо чек араларды «тазалоого» карай туруктуу тенденцияны көрсөтөт. Маселен, кээ бир өлкөлөрдүн консерва-торияларында жана маданият академияларында азыркы кезде музыкалык педагогикалык кафедралар, массалык (жалпы) музыкалык билим берүү системасы үчүн адистерди даярдоочу факультеттер (кафедралар) бар, ал эми көпчүлүк музыкалык-педагогикалык факультеттер бир катар адистиктердин тизмесин кеңейтишти. Аткаруучулук дисциплиналар, мисалы: вокал, музыка таануу, атайын аспаптар, хор дирижёру ж.б[3,291-293]

Ушул тенденциянын аркасында заманбап мугалим-музыкантты кесиптик даярдоо анын ишмердүүлүгүнүн ар түрдүү чөйрөлөрүнүн мазмунун өздөштүрүү менен шартталган, биринчи кезекте булар музыкалык-аткаруучулук, музыкалык-педагогикалык, маданий-агартуучулук, социалдык-педагогикалык жана илимий. -методикалык чөйрөлөр. Азыркы учурда Кыргыз Республикасында профессионалдык музыкалык педагогикалык билим берүүнүн негизги милдеттеринин бири тарыхый-маданий мүнөздөгү маселелерди чечүүгө жөндөмдүү адисти даярдоо; ата мекендик жана чет элдик музыкалык маданияттын алкагында диалог жүргүзүүгө жөндөмдүү мугалим. Студенттердин кесиптик даярдыгынын мазмунунун тарыхый-маданий компоненти университеттин бардык окулуучу дисциплиналарында камтылган, бул университеттин окутуучулары тарабынан студенттердин маданий өзгөчөлүгүн аныктоо, байытуу жана пайдалануу максатында атайын иштердин зарылдыгын көрсөтөт. Музыкалык-педагогикалык билим берүүнүн өзгөчөлүгү музыкалык аткаруучулуктун, теориялык жана методикалык даярдыктын биримдиги болуп саналат. Биз үчүн бул принципалдуу мааниге ээ кенири профилдеги мугалим-музыкант азыркы кездеги жалпы музыкалык билимдин чындыгы

болуп санала тургандыгы. Ошого жараша музыкалык педагогикалык факультеттердин бүтүрүүчүсү өзүнүн кесиптик билимин жана жөндөмүн жалпы билим берүү мекемелеринде, музыка мугалими катары гана эмес, билим берүүнүн, маданияттын башка көптөгөн тармактарында колдонууга даяр болушу керек. Жаш адиске коюлган заманбап талаптардын айырмасы анын ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүнүн олуттуу кеңейиши жана кесиптик компетенттүүлүктүн деңгээлинин жогорулашы менен байланыштуу. Болочок музыка мугалимдерин даярдоо үчүн тарыхый-маданий багыттын маанисин так түшүнүү менен гана, музыка таануучулар, музыка мугалимдери тарабынан окуу-тарбия процессинде дисциплина аралык байланыштарды түзүү зарылчылыгын түшүнүү менен гана баса белгилей кетүү керек. дисциплиналарды аткарууда жана методисттерде бардык окуу пункттары боюнча профессионалдык жактан тиешелүү билимдерди үйрөнүү мүмкүнбү? [4,230-231]

Бул жагдайды колдонуудагы технологиялар жана салттуу окутуу ыкмалары университетте билим алып жаткан студенттердин көбүрөөк маалыматтуу бөлүгү үчүн иштелип чыккандыгы татаалдаштырат.

Билим берүү практикасында эң өнүккөн жана сыналган бул – билим берүүнүн теориясы жана практикасы үчүн методологиялык негиз катары кызмат кылган маданий мамиле [5,256]. Ал адамды маданияттуу адам катары түшүнүүгө багытталган, андан инсанга багытталган билим берүү концепциясынын гуманисттик багыты келип чыгат, мында ал багытталган адамдын образы анын маданий көз карашы менен дал келет.

Музыкалык студенттерди теориялык жана методологиялык деңгээлде даярдоодо культурологиялык мамиленин тарыхый компонентин ишке ашыруу тажрыйбасы окуучуларга тарыхый жана маданий мыйзам ченемдүүлүктөрдү түшүнүү үчүн тарыхый изилдөө методдорунун эң толук комплексин колдонуу зарыл экендигин көрсөттү. Болочок музыка мугалиминин музыкалык педагогикалык даярдыгынын тарыхый багытын ишке ашыруунун негизги ыкмалары болуп төмөнкүлөр саналат: тарыхый, хронологиялык, хронологиялык-проблемалык, мезгилдик, салыштырма-тарыхый, ретроспективдүү, системалык-структуралык, статистикалык, синхрондук методдор, ошондой эле социологиялык изилдөө. Бул ыкмалар жеке мурда изилденген жана изилденген дисциплиналардын ортосундагы байланыштарды издөө үчүн колдонулат.

"Окуя" талааларын, кесиндилерди жана диаграммаларды түзүү. Алардын жардамы менен музыкалык маданияттын жана педагогиканын тарыхынан алынган маалыматтардын базасында ар кандай убакыт аралыгында бөлүмдөрдү түзүүгө болот, бул жеке теориялардын өсүү тарыхый чекиттерин аныктоого, илимдин тарыхый карталарын түзүүгө, илимдин тарыхый карталарын түзүүгө мүмкүндүк берет. Маданият тарыхы жана педагогиканын тарыхы өнүгүүнүн негизги пункттарын ынандырарлык көрсөтүү менен. Жетектөөчү принциби – болгон билимди уюштуруу аркылуу жаңы билимдерди алуу. Студенттердин ишинин жыйынтыгы графикалык түрдө берилиши же таблицка киргизилиши мүмкүн [6,140-142]. Музыкалык-аткаруучулук деңгээлде келечектеги музыка мугалиминин профессионалдык билим берүүсүндөгү тарыхый багытты ишке ашырууга жана анын баштапкы билимине карабастан студент-музыканттын окуу-музыкалык жана аткаруучулук ишмердүүлүгүндө дисциплиналар аралык байланыштарды орнотууга мүмкүнчүлүктөрдү табууга болот.

Тарыхый-маданий көз караштан алганда окуу-практикалык иш-чараларга элементардык музыкалык аспаптарды киргизүү мындай иштердин бир мисалы болуп саналат. Мында музыкалык аспаптардын пайда болуу тарыхы, алардын географиялык таралышынын өзгөчөлүктөрү, жашап өткөн тарыхый доорлору жана ансамблдерде жана оркестрлерде колдонулуш өзгөчөлүктөрү ж.б.

Мына ушул үзгүлтүксүз «тирүү» тарыхый өнүткөн музыкалык-аткаруучулук, теориялык жана методологиялык денгээлде изилденип жаткан дисциплиналардын алкагында программалык материалдарды терең үйрөнүүгө, методикалык ыкмаларды аң-сезимдүү өздөштүрүүсүнө шарт түзөрүн эмгек практикасы көрсөттү. Педагогикалык иште жана жалпысынан келечектеги музыка мугалимдеринин музыкалык-педагогикалык потенциалын активдүү калыптандырууда. Ошентип, изилдөөбүздүн контекстинде биз кесиптик даярдоонун максатын музыкалык маданияты жогору, профессионалдуу тарыхый-маданий ой жүгүртүүгө ээ, тарыхый-маданий жактан системалуу талдоо жүргүзүүгө жөндөмдүү адисти (музыка мугалимин) калыптандыруу деп эсептейбиз. Музыкалык маданияттын жана билим берүүнүн кубулуштары, анын ичинде аларды өздөрүнүн маданий, тарыхый, музыкалык баалуулуктарынын системасына киргизүү[7, 25-27].

Музыкалык студенттерди даярдоодо культурологиялык мамиленин тарыхый компонентин ишке ашыруу жалпы гуманитардык, музыкалык, педагогикалык жана тарыхый жактан айкалыштыруунун маанисин музыка таануучулар, музыка жана аткаруучулук сабактарынын мугалимдери жана методисттери так түшүнгөндө гана ишке ашырылышы мүмкүн. Музыкалык-педагогикалык билим берүүдө маданияттуу тарбиялоо, мындай изилдөө келечектеги музыка мугалиминин педагогикалык техникасын калыптандыруу проблемасынын толуктугун жана көп кырдуу мүнөзүн түгөнбөйт, аны андан ары изилдөө жана тынымсыз өзгөрүп турган социалдык шарттарды эске алуу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдуллин, Э.Б. Жогорку билим берүү системасындагы музыкалык педагогиканын маселелерине методологиялык анализ: окуу куралы / Э.Б. Абдуллин. – Б.: Прометей, 2019. 291–293-б.
2. Баренбойм, Л. Музыкалык педагогика жана аткаруучулук / Л.А. Varenboim. – Л., 2018. 25-27- б.
3. Булатова О.С. Педагогикалык чеберчилик. – Б., 2018. 52-53- б.
4. Сулова, Н.В. Музыкалык тил музыкалык педагогикалык технологиянын негизи / Н.В. Сулова // Музыкалык билим, теория. 2019. – 470 б.
5. Цукерман, В.А. Музыкалык теориялык очерктер жана этюддар / В.А. Zuckerman. – М.: Советтик композитор, 2019. 256- б.
6. Цыпин Г.М. Музыкалык ишмердиктин психологиясы: көйгөйлөр, пикирлер жана пикирлер. – М., 2017.230-231- б.
7. Чернявская А.П. Музыкалык-педагогикалык технология. 2019. 140-142- б.

УДК : 57(07)

Оторбаева К.З., Берикова А.Б., Садырбекова А.Т.

К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистранты,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистранты,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистранты

Оторбаева К.З., Берикова А.Б., Садырбекова А.Т.

Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистрант

Otorbaeva K.Z., Berikova A.B., Sadyrbekova A.T.

Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students,
Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students,
Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students

**ОКУУЧУЛАРДЫН КРИТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ЗАРЫЛЧЫЛЫГЫ ЖӨНҮНДӨ
О НЕОБХОДИМОСТИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ
У ШКОЛЬНИКОВ
ABOUT THE NECESSITY TO DEVELOP CRITICAL THINKING
IN SCHOOLCHILDREN**

Аннотация: Макалада мектеп окуучуларынын окуу процессинде критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү зарылчылыгы жөнүндө сөз болуп, «сынчыл ой жүгүртүү» түшүнүгү аныкталат жана химия сабагындагы критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдонуу мисалдары келтирилген.

Аннотация: в статье рассматривается о необходимости развития критического мышления школьников в процессе обучения, определяется понятие “критического мышления” и приводятся примеры для использования различных методов развития критического мышления на уроках химии.

Annotation: The article discusses the need for developing critical thinking skills in schoolchildren in the learning process, defines the concept of “critical thinking” and provides examples for using various methods to develop critical thinking in chemistry lesson.

Негизги сөздөр: билим берүү, сынчыл ой жүгүртүү, табигый билим берүү, медиасабак, педагогикалык эксперимент.

Ключевые слова: Образование, критическое мышления, естественное образование, медиаурок, педагогический эксперимент.

Keywords: Education, critical thinking, science education, media lesson, pedagogical experiment.

Жашоонун маанилүү жана жеке максаттарын аңдап билүү мезгилинде ар бир адамдын жана бүткүл коомдун алдында татаал милдет турат: учурдагы окуяларды талдай билүү; учурдагы окуяларга жана ар кандай көз караштарга сабырдуулук менен мамиле кылуу; божомолдорду текшерилиши керек болгон гипотеза катары кароо жана бул сыноого туруштук бербегендерин четке кагуу; өзүңө жана сени курчап турган дүйнөгө карата сын көз карашты калыптандыруу.

Бүгүнкү мектеп окуучулары 10-15 жылдан кийин ар кандай социалдык чөйрөдө, өндүрүштө иштешет жана алар канчалык көп маалымат менен күрөшө тургандыгын, алардын ар биринин жашоосунда эмнелер талап кылынарын алдын ала билишет, бирок ага кантип даяр болуу керектиги тууралуу маалыматтарды алууга мүмкүнчүлүк жок. Маалыматтын кескин көбөйүп жаткан агымы биздин жашообузга оң таасирин тийгизүүдөн тышкары, тез арада чечүүнү талап кылган көптөгөн жаңы суроолорду жаратаарын эске алуу зарыл. Балага жеткиликтүү маалыматтын чоң көлөмү билим берүүнүн принципалдуу жаңы кырдаалын түзөт. Бирок анын таасири, мында мектептин беделди дайыма эле негизги багыт боло бербейт. Мындан тышкары, бала электрондук каражаттан алган маалымат «структуралык-мазмундук логикалык байланышка ээ эмес жана баланын жашоосуна, анын өнүгүү процессине ыңгайсыз түрдө түшөт». Жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартынын тексти окуучулардын маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу жаатындагы компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү зарылчылыгын, ошондой эле мектеп окуучуларынын «маалыматтык коопсуздуктун негиздерин, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жана Интернетти коопсуз колдонуу жөндөмдүүлүгү» жана «социалдык чөйрөнүн терс таасирине туруштук берүү жөндөмүн» калыптандыруу зарылчылыгы турат.

Бирок биз сунуш кылган изилдөөнүн идеясы химияны окутуу процессинде критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн каражаты катары интернет ресурстарын пайдалануу болуп саналат. Бул планды ишке ашыруунун негизи интернет ресурстарын интеграциялоо идеясы болуп саналат. Окуучуга багытталган педагогикалык технология – орто мектептин химия курсунда критикалык ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясы (ТРКМ) деп аталат.

Критикалык ой жүгүртүү технологиясын ийгиликтүү колдонуунун мындай мисалдары химияны үйрөнүү контекстинде окуучулардын аналитикалык жана критикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө көмөктөшүүдөгү заманбап билим берүү ыкмаларынын натыйжалуулугун көрсөтөт. Ошол натыйжалуулуктарды жөн гана сөз менен айтып койбостон практика учурунда Тосор жалпы орто билим берүү мектебинин окуучуларынын арасынан 9 “А” класс жана 9-“Б” класстарынын окуучуларына педагогикалык эксперимент жүргүзүлдү. Педагогикалык эксперименттин максаты – окуучулардын критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү. Экспериментке жалпысынан сегизинчи класстын 41 окуучусу катышты. 1 ай аралыгында 9”А”- классына адаттагыдай салттуу сабак өтүлгөн. Ал эми 9”Б”-класска жогоруда айтылган заманбап критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө арналган сабактар өтүлгөн. Окуучулардын критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнү баалоо методдору:

Критикалык ой жүгүртүүнүн өнүгүү деңгээлин аныктоо үчүн мектеп окуучуларына төмөнкү критерийлерди иштеп чыктык:

1. Берилген маалымаатарды кабыл алуу деңгээлин аныктоо.

2. Талдоо, синтездөө жана жалпылоо жөндөмүн аныктоо.
3. Коюлган суроолорго туура жана так жооп берүү жөндөмүн аныктоо;
4. Алган билимдерин пайдаланып туура сүйлөө жана туура суроо берүү жөндөмүн аныктоо. Жыйынтыктап айтканда, окуучулар бул милдетти канчалык ийгиликтүү аткараарын аныктоо зарыл.

Медиасабактын үлгүсү үчүн 9-класста «Күкүрт жана анын бирикмелери» деген темадагы сабакты карайбыз (9-класс) Сабактын максаты:

1. Уникалдуу жаратылыш объекти менен таанышуунун контекстинде күкүрт кошулмалары жөнүндөгү билимдерди жалпылоо жана системалаштыруу.
2. Сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү: альтернативдик көз караштарды кабыл алуу жана алардын ар бирине каршы жана жүйөлүү аргументтерди айтуу; Бар болгон билимдердин негизинде маалыматты талдай билүү, негизги нерсени бөлүп көрсөтүү жана тыянак чыгаруу.
3. Медиасабаттуулукту, химиялык эксперименттерди жүргүзүүдө жана экстремалдык кырдаалдарга кабылганда коопсуз жүрүм-турумдун негиздерине тарбиялоо. Окуучуларга проблеманы сунуштоо жана сунушталган маселенин үстүндө иштөө үчүн мотивация түзүү.

“Күкүрт жана анын бирикмелери” деген темада жалпы сабак өтүү. Сабакта медиамаалыматтарды колдонуу аркылуу теманын мазмунун түшүнүүгө каралган уникалдуу жаратылыш объектисинин – өчкөн жанар тоонун кратеринин (Жаңы Зеландиядагы Уайт аралы, Ява аралындагы Ижден жанар тоосу, Малайзия) химиялык мүнөздөмөлөрүн талкуулоо учурунда билимдерин жогорулатуу. Сабактын башталышында окуучулар иш китепчесинин таблицасын толтурушат, ал тема боюнча тестке (кийинки сабак) даярданууда жана жыйынтыктоочу аттестацияга даярданууда билимди жаңылоодо колдонулат. Сабактын жабдыктары: мультимедиялык комплект Интернет (электрондук же кагаз алып жүрүүчүдө сакталган интернет ресурстарын колдонууга болот); презентация; иш китепчеси. Сабактын жүрүшү: Биринчи этап – “Чакырык” Дидактикалык маселелерди чечүү Мугалим: “Бүгүнкү күндө туристтик фирмалар туристтерге жер шарынын ар кайсы бөлүктөрүн кыдырууга мүмкүнчүлүк берип жатышат. Эң экзотикалык турлардын бири бул Ак аралга баруу. Жаңы Зеландия архипелагына кирет. Бул арал өчкөн жанар тоонун чокусу болуп саналат, анын кратеринде адаттан тыш көл пайда болгон. (Слайд) Ренессанс туристтик агенттиги өзүнүн веб-сайтында жарыялаган бул турдун жарнамасын окуңуз. Иш китеби: Жаныныда көптөгөн вулкандар бар. Зеландия, көпчүлүгү өчкөн, кээ бирлери уктап, бирөөсү гана тынымсыз активдүү – Жер шарындагы эң оңой жетүүгө мүмкүн болгон активдүү жанар тоо болуп эсептелген Уайт-Айленд вулканы. Суудан вулкан конусунун эң чокусу гана көрүнүп турат. Жанар тоо катуу эмес, аз-аздан атылып, ал тургай ага кирүүгө да мүмкүндүк берет. Сиздин алдыңызда укмуштуудай көрүнүш ачылат – аккан күкүрттүү агындар, шарылдаган ылай, тынымсыз күркүрөө жана эбегейсиз буу булут... Айдын бул уникалдуу пейзажын сөз менен айтып жеткирүү мүмкүн эмес. Ак-Айленд жанар тоосунан тышкары, концентрацияланган күкүрттүү чоң көл – кислотасынан кайтып келгенде, экскурсияны унутулгус кылуу үчүн Тынч океандагы дельфиндерди көрүү мүмкүнчүлүгүн беребиз. Узактыгы: 3 саат. Учуу 2 кишиден ишке ашырылат. Балдар кабыл алынат! Экскурсиянын баасы: 500 евродон баштап.

сунушталган маселе боюнча иштөөгө мотивация түзүү Мугалим: «Биз бул аралды видеонун жардамы менен көрө алабыз. Сизди бул табигый объектиге химиктин көз карашы менен мүнөздөмө берүүгө жана Renaissance туристтик агенттигинин жарнагына баа берүүгө чакырабыз. Балким, сиз текстке бир нерсе кошуп же, тескерисинче, алып салмаксыз. Бул үчүн

и
ш Экинчи этап - "Түшүнүү. Маанисин ишке ашыруу» Дидактикалык тапшырманы чечүү
1. Билимди системалаштыруу боюнча иштерди уюштуруу. Окуучулар жупташып иштешет.
Иш китеби. Беломостровдогу атмосферада, гидросферада, литосферада кандай заттар болушу мүмкүн? Таблицаны толтуруңуз: Заттын аталышын, формуласын, физикалык касиеттерин, химиялык касиеттерин, колдонулушун жазгыла? (Атмосфера Күкүрт оксиди (IV) Күкүрт оксиди (VI) Күкүрттүү суутек Кычкылтек Суу буусу. Гидросфера Суу Күкүрт кислотасы Өрүүчү сульфаттар. Литосфера Күкүрт сульфаттары Сульфиттер Сульфиддер)

Аталышы	Заттын аталышы	Формуласы	Физикалык касиети	Химиялык касиети	Колдонулушу
Атмосфера					
Гидросфера					
Литосфера					

Жердин бул жеринде заттардын кандай айлануу чынжырлары мүмкүн?. Ак аралдагы көлдө күкүрт кислотасынын бар экенин кантип далилдесе болот? Тиешелүү реакцияны молекулярдык жана иондук түрдө жаз? Иштин жыйынтыгын талкуулоону уюштуруу. Окуучулардын темага жана активдүүлүгүнө болгон кызыгуусун сактоо. Маселени чечүү процессинде билимди колдонуу боюнча иштерди уюштуруу. Окуучулардын темага жана активдүүлүгүнө болгон кызыгуусун сактоо.

Проблемалык суроого жооп издөөдө билимди колдонуу боюнча иштерди уюштуруу Дидактикалык тапшырмалар

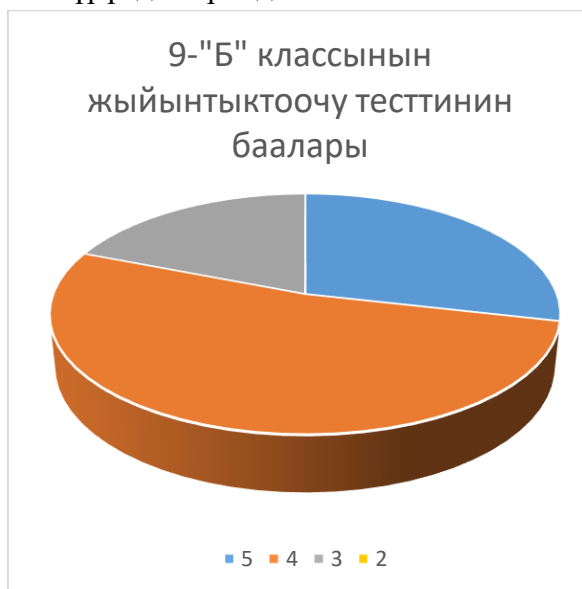
1. Алынган билимдердин негизинде маалыматтык билдирүүлөрдү (саякат бюросунун жарнактарын) талдоо боюнча талкуу уюштуруу.
2. Өзгөрүлгөн кырдаалда билимди колдонууну уюштуруу.
3. Таблицаны талкуулоо. Окуучулар тарабынан сунушталган өзгөртүү чынжырларынын ар кандай варианттарын талкуулоо жана реакциялардын теңдемелерин жазуу.

Көлдөрдөгү күкүрт кислотасынын (индикатор, барий хлориди) бар экендигинин далилдерин талкуулоо (нитрат). Мугалим: «Мындай вулкан кратерлери Жаңы Зеландияда гана эмес. Ява (Индонезия) аралындагы Ижен вулканынын кратери туристтер үчүн экзотикалык жер гана эмес, күкүрт казуучу жай болуп саналат». (Слайд). Видео. Күкүрттү алуу. <http://www.youtube.com/watch?v=96LhvFXXRCASearcher> . “Ошентип, ар бир жумушчу бир убакта жанар тоонун кратеринен 90 кг күкүрттү алып чыгат. Бул күкүрттөн канча килограмм күкүрт кислотасын алууга болот, эгерде аралашмалардын массалык үлүшү 15% болсо? Окуучулар маселенин шартын формулировкакалап, иш дептерлерине чыгарышат. Бир окуучу доскадагы маселени чечет. Мугалим: «Кратерде күкүрт жанар тоонун атылышында пайда болот. Бирок жанар тоонун атылышы учурунда жеткен температурада – 1500-50000С –

о
о
п

б
е
р

күкүрттүн баары күйүшү керек, анткени ал ширеңке менен күйөт жана күйүүчү зат. Слайд. Эмне үчүн таза күкүрт өчкөн вулкандардын тешикчелеринде пайда болот?» Видео. Жанар тоонун атылышы. <http://www.youtube.com/watch?v=R0Zbj7S22zs&feature=related> Мугалим жыйынтыктоочу суроолорду колдоно алат: -Күкүрттүн күйүүсүндө пайда болгон газ оорбу же жеңилби? -Вулкандын атылышында дагы кандай газдар пайда болот? -Күкүрттүү суутек оор газбы же жеңилби? Анын кандай касиеттери бар: калыбына келтирүүчү же кычкылдандыргыч? Ой жүгүртүүнүн натыйжасында окуучулар өздөрү Клаус тендемесин жазышат (же мугалим жардам берет): Үчүнчү этап – “Рефлексия” Дидактикалык маселени чечүү Мугалим: “Ак аралга экскурсиянын жарнамасына кайрылалы. Жарнамалык текстке эмнелерди кошо аласыз? Балким, сиз тексттен бир нерсени алып салмаксыз. Бул жарнак боюнча өз оюңузду билдириңиз. Мен ар бириңиздерден бул жарнак боюнча өз пикирин иш китепчесинин бош жерине Renaissance туристтик фирмасынын жарнамасынын текстинин жанына жазууну суранам (Слайд). Окуучулар өз ойлорун айтышат. Күкүрт менен жасалган эксперименттердин видеосун көрүү сунушталат мектеп лабораториясы. Мектептеги тажрыйба. http://www.youtube.com/watch?v=dQc_71WzTlg Мугалим: “Видеодо көрсөтүлгөн экспериментти өткөрүүдө коопсуздук эрежелерин сактоо боюнча өз оюңузду жана окуучулардын ойлорун билдириңиз? Окуу натыйжаларына жетишүү деңгээлин, анын ичинде мектеп окуучуларынын критикалык ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү деңгээлин жана алардын медиа ресурстарды колдонуу көндүмдөрүн аныктоого мүмкүндүк берген айрым инновациялык мониторинг инструменттерин кароону маанилүү деп эсептейбиз. Химияны окутууда, системаларды иштеп чыгууда билим берүүнүн максаттарына ылайык келген баалоо критерийлерине, окуучулардын жетишкендиктерине көңүл буруу зарыл. Педагогикалык практиканын жыйынтыгын чыгаруу үчүн эксперименттин аягында эки класстын окуучуларына бирдей тест берилип, бирдей убакыттын ичинде жооп берүүсү керек эле. Онлайн тесттин шилтемеси <https://onlinetestpad.com/ru/test/740005-khimiya-9-klass-sera-soedineniya-sery> Тесттин жыйынтыгы диаграмма түрүндө берилди.

1-

Диаграмада көрсөтүлгөндөй салттуу сабак берүүдө балдардын сабакка болгон кайдыгерлиги жана ошондой эле эксперименттен кийинки алардын сабакка болгон кызыгуусунун жыйынтыгын көрө алдык.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, химия сабагында критикалык ой жүгүртүү технологиясын колдонуу окуу процессин гана байытпастан, окуучулардын негизги көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жигердүү салым кошоорун баса белгилегим келет. Бул ыкма окуучуларга фактыларды жаттап алуу гана эмес, алардын контекстти түшүнүү, талдоо жана ар кандай кырдаалдарда колдонуу мүмкүнчүлүгүн берип, билим берүүнүн сапатын жогорулатат. Визуалдык материалдарды, интерактивдүү ресурстарды жана заманбап технологияларды колдонуу менен окуучулар тез өзгөрүп жаткан дүйнөгө ийгиликтүү ыңгайлашуунун ачыкчы болгон критикалык ой жүгүртүү жөндөмүнө ээ болушат. Виртуалдык лабораториялар жана симуляциялар окуучуларга чектөөсүз эксперимент жүргүзүүгө мүмкүндүк берет, бул химия түшүнүктөрүн жакшыраак түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Булуттук технологиялар жана интернет-ресурстар командалык иштөө жана тажрыйба алмашуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзөт, бул коммуникация көндүмдөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Ролдук оюндар жана мобилдик колдонмолор окуунун активдүү жана практикалык мүнөзүнө басым жасап, окуучулар алган билимдерин иш жүзүндө колдонууга мүмкүндүк берет. Ошентип, критикалык ой жүгүртүү технологиясын химия кабинетине интеграциялоо сабактарды кызыктуу кылып гана тим болбостон, окуучулардын химиялык принциптерди тереңирээк жана туруктуураак түшүнүүсүн камсыз кылып, келечекте аларга пайда алып келе турган көндүмдөрдү өнүктүрөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Блонский П.П. Мектеп окуучуларынын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү / Блонский П.П. Тандалган психологиялык эмгектер. - М., 1964. - 143-283-бб.
2. Болотов В. Сынчыл ой жүгүртүү орус мектебин өзгөртүүнүн ачыкчы / В.Болотов, Ж.Спиро // Мектеп директору. - 1995. № 1. - С. 67-73.
3. Боришевский М.И. Инсандын өнүгүүсүнүн психологиялык механизмдери / Боришевский М.И. Педагогика жана психология. - 1996. - № 3. - С. 26-33.
4. Дьюи Дж. Ойлоонун психологиясы жана педагогикасы. / Дьюи Дж. [кож. англис тилинен Н. М. Никольская] -М : Perfection, 1997. - 2QB б.
5. Иванова А. Сынчыл ой жүгүртүүгө үйрөтүү / А. Иванова // Ачык сабак: иштеп чыгуулар, технологиялар, тажрыйба. - 2QQ7. - № 2. - С. 8-16.
6. Кларин М.В. Чет элдик педагогикалык изденүүлөрдө окутуунун инновациялык моделдери / М.В.Кларин. - М.: Арена 1994. - 124 б.
- . Ямщикова Л. Сынчыл ой жүгүртүү психикалык ишмердүүлүктүн бир түрү катары. - Кирүү режими: http://spc.ks.ua/file_download/42.

УДК : 57(07)

Садырбекова А.Т., Оторбаева К.З., Берикова А.Б.

К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети, магистрант

Садырбекова А.Т., Оторбаева К.З., Берикова А.Б.

Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистрант,
Иссык-Кульский университет им. К. Тыныстанова, магистранты

Sadyrbekova A.T., Otorbaeva K.Z., Berikova A.B.,

Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students,
Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students,
Issyk-Kul University named after. K. Tynystanova, master's students

КӨЙГӨЙЛҮҮ ОКУТУУ ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ PROBLEM-BASED LEARNING

Аннотация: Көйгөйлүү окутуу – өнүктүрүүчү окутуунун бир түрү, анын мүнөздүү өзгөчөлүгү – окуучулардын ой жүгүртүү психологиясы менен окутуунун психологиясын жакындашуусу. Биология сабагын окутуу процесинин баардык этаптарында көйгөйлүү кырдаалдарды түзүүгө болот. Макалa көйгөйлүү кырдаалдарды түзүү жана чечүү ыкмаларын ачып берип, көйгөйлүү мазмундагы сабактарды өткөрүүнүн методикасы жана бул технологияны колдонуу менен сабактын этаптарын сүрөттөмө менен кеңири түшүндүрмө берген.

Аннотация: Проблемное обучение — это один из типов развивающего обучения, характерная особенность которого заключается в сближении психологии мышления учащихся с психологией обучения. Проблемные ситуации могут создаваться на всех этапах учебно-воспитательного процесса на уроках биологии. В статье раскрыты приемы создания и решения проблемных ситуаций, рассматривается методика проведения урока с проблемным содержанием, этапы урока с применением данной технологии, подробное объяснение с описанием.

Abstract. Problem-based learning is one of the types of developmental learning, the characteristic feature of which is the convergence of the psychology of thinking of students with the psychology of learning. Problem situations can be created at all stages of the educational process in biology lessons. The article reveals techniques for creating and solving problem situations, discusses the methodology for conducting a lesson with problematic content, the stages of a lesson using this technology, a detailed explanation with a description

Негизги сөздөр: Көйгөйлүү окутуу, заманбап технологиялар, окууга мотивация, медиа сабак, окуп үйрөнүү усулу.

Ключевые слова: Проблемное обучение, современные технологии, мотивация к обучению, медиаурок, метод изучения.

Key words: Problem-based learning, modern technologies, motivation to learn, media lesson, learning method

Көйгөйлүү окутуу – мектеп программасынын чегиндеги негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү окуп-үйрөнүүнүн базасында теориялык же практикалык мүнөздөгү көйгөйлүү маселелерди чечүү процессине окуучуларды үзгүлтүксүз түрдө катыштырып туруу. Окутуудагы ошондой тажрыйба үч түрдүү усул менен ишке ашырылат, алар:

- 1) Изилдөө усулу;
- 2) Изденүү аңгемеси;
- 3) Материалды көйгөйлүү баяндоо;

Бул усулдардын ар бири көйгөйлүү жагдайды түзүү жана чыгаруу аркылуу ишке ашырылат- алардын жалпылыгы мына ушунда. Алар окуучулардын өз алдынча изденип иштөөлөрү канчалык даражада боло тургандыгы менен айырмаланышат.[2]

Изилдөө усулу. Бул усулда окуучулардын өз алдынча изденип иштөөлөрү эң жогорку даражада болот. Бул усулдун мааниси төмөндөгүчө: окуучулар көйгөйдү чечүүнүн планын өздөрү түзүшөт, өздөрү гипотеза коюшуп, анын тууралыгын өздөрү текшерешет, зарыл болгон байкоолорду, эсептөөлөрдү, тажрыйбаларды, фактыларды топтоону, салыштырууларды классификациялоону, жалпылоону, тиешелүү корутундулоолорду өздөрү жасашат, башкача айтканда, мында көйгөйдү чыгаруунун бардык этабын окуучулар өздөрү иштешет. Мындагы окуучулардын туюнуп-билүү иштери өзүнүн мүнөзү боюнча окумуштуулардын изилдөө жумушуна окшоп кетет.

Изилдөө усулу көбүнчө окуучулар менен өткөрүлүүчү класстан жана мектептен тышкары иштерде: жаш натуралист, техник, химиктердин жана башка ийримдерде көп убакыттан бери колдонулуп келе жатат. Азыр бул усул түздөн-түз сабакта пайдаланылууда. Мында окуучуларга берилүүчү тапшырмалардын формалары ар түрлүү: кыска убакыттуу же бүткүл сабакка эсептелинген, класста же үйдө иштелүүчү болушу мүмкүн. Айылдык мектептерде изилдөө усулу окуучулардын айыл чарбачылыгы боюнча жүргүзүүчү тажрыйбалык иштеринде көп колдонулат. Мисалы, окуучулар зыяндуу отоо чөптөрдүн түрлөрүн жана алар менен күрөшүүнүн чараларын аныктоо боюнча; эгин айдоо талаасындагы жер кыртышынын агрофизикалык жана агрохимиялык түзүлүшүн аныктоо боюнча; жергиликтүү климаттын жана жер кыртышынын шарттарында өсүмдүктөрдүн тигил же бул түрлөрүн өстүрүүнүн агротехникалык натыйжалуу ыкмаларын аныктоо боюнча жана башка айыл чарба тажрыйбаларын жүргүзүүлөрү, ошондой эле алар кыштакты социалдык жана экономикалык жактан изилдөөлөргө катышуулары мүмкүн. Эмгек жамаатынын, фабриканын, заводдун, коомдук уюмдардын тарыхын үйрөнүү боюнча да изилдөө иштери тапшырма болуп берилиши ыктымал. Албетте, изилденилиши узак убакытка созулуучу мындай тапшырма ар бир предмет боюнча бүткүл окуу жылы ичинде бирден ашык берилбөөгө тийиш.[1.3.4]

Окутуунун күндөлүк тажрыйбасы болсо изилдөө методу көбүнчө математикалык жана табият таануу багытындагы предметтерди окутууда колдонулат. Изилдөө усулун функциясы

жана андан пайдалануунун чеги азыр так аныкталган; бул усул, биринчиден, илимий туюнуп-билүүнүн усулдарына ээ болууну камсыз кылат; экинчиден, чыгармачылык эмгектенүүнүн белгилерин калыптандырат; үчүнчүдөн, чыгармачылык менен эмгектенүүгө кызыктырат жана муктаж кылат; төртүнчүдөн, терең сезимдүүлүк менен кабылданган, эң керектүү жана билгичтик менен пайдаланылуучу билимдерди берет.[7]

Изилдөө усулу менен аткарылуучу тапшырмаларды иштөөдө окуучулар бир эле эмес, бир нече сабактар боюнча алган билимдеринин комплексин пайдаланууга аргасыз болушат, демек, билимдерди пайдалана билүүнүн тажрыйбалык ыкмаларына машыгышат. Натыйжада, алардын билими өздөрүнүн ишенимине айланат, дүйнөгө илимий көз карашы калыптанат.

Изденүү аңгемеси. Бул усулда окуучулардын изденүүлөрү, башкача айтканда, изденүү аңгемеси азыраак болот. Бул усулдун мааниси төмөндөгүчө: көйгөйлүү жагдай түзүүнү, андан тиешелүү көйгөйдү формулировкалоону, көйгөйдү чечүү үчүн керектүү гипотезаларды түзүп, алардын тууралыгын текшерүүнү, тиешелүү корутундуларды жасоону жана башкалар, кыскасы, көйгөй чыгаруунун бардык этаптарын мугалим өзү пландап, өзү ишке ашырат, бирок жаңы материалды түшүндүрүп жатып, мугалим кезек-кезегинде окуучуларга ар түрдүү суроолор менен кайрылат. Мисалы, мугалим: «өз кезегинде окумуштуулардын алдында келип чыккан көйгөйлөргө туш келгенде силер кандайча иштемек элеңер?» деп сурашы мүмкүн. Окуучулар ар түрдүү болжолдоолорду айтышат. Андан ары мугалим: «Бул болжолдоолордун кайсынысы туура экендигин кантип текшерүүгө болот?» деген суроону коёт. Окуучулар болжолдоону текшерүүнүн ар түрдүү жолдорун сунуш кылышат. Кээде мугалим окуучуларды өз кезегинде окумуштуулар тарабынан айтылган гипотезаларды талкуулоого катыштырат. Же кээде окуучулардан ар түрдүү окуялардын арасындагы өз ара байланыштык жөнүндөгү мыйзам ченемдүүлөрдү аныктоону талап кылат жана ушул сыяктуу Мына ошентип, мугалим акырындык менен окуучуларды изденүү ишине тартат.[6]

Окуучулар изденүүнүн кээ бир баскычтарын өз алдынча аткарууну үйрөнүшөт. Көйгөйдү толук чыгарууга үйрөнүүдөн мурда адегенде изилдөөнүн айрым этаптарын өз алдынча ишке ашырууну өздөштүрүү зарыл. Ошондуктан изденүү аңгемесинде мугалим окуучуларды кээде көйгөйдү көрө билип, формулировкалоого, кээде тиешелүү гипотезаларды түзүүгө, кээде гипотезаны далилдөөнүн планын түзүүгө, кээде келип чыккан фактылардан тиешелүү корутундуларды жасоого катыштырат. Кыскача айтканда, эгерде бүгүн көйгөйдү толук чечүү 6–7 баскычтан турган болсо, анда ошол баскычтардын айрымдарын окуучулардын өздөрүнө сунуш кылып окутуу ыкмасын изденүү аңгемеси деп атоого болот. Изденүү аңгемесине ылайык кээде сабакта коюлуучу жалпы көйгөйлүү маселенин чыгарылышы бардык окуучуларга жеткиликтүү болгон жөнөкөйүрөөк айрым маселелердин бөлүмдөрүнө ажыратууга туура келет. Мындай айрым маселелер жалпы көйгөйдүн чыгарылышын жеңилдетет. Албетте, мындай айрым маселелердин ар бири (коюлуучу ар бир суроо) окуучуну максималдуу ойлонууга багыттоосу зарыл. Жалпысынан алганда, изденүү аңгемеси бул эвристикалык аңгеме усулун элестетет. Бул методду колдонууда класстагы окуучулардын жөндөмдүүлүгүнө, алардын жалпы деңгээлине жараша мугалим тарабынан берилүүчү түшүндүрмөлөрдүн көлөмү да же кыскартылып, же көбөйтүлөт, демек, тиешелүү түрдө

окуучулардан талап кылынуучу ар бир суроонун да көлөмү өзгөртүлүп турат. Ошондуктан бул метод окуучуларды изилдөөнүн ыкмаларына үйрөтүүнүн ийкемдүү жолу болуп эсептелет.[9]

Материалды көйгөйлүү баяндоо. Бул усулда окуучулардын өз алдынча изденип эмгектенүүсү мурдагыдан да азыраак болот, анткени мында изилдөөнүн бүткүл баскычтарын мугалим өзү аткарат. Окуучулар болсо мугалимдин көйгөйдү чыгарууга багытталган ой корутундулоолорун анализдеп кабыл алып отурушат. Мисалы, мугалим илимде тигил же бул көйгөйдү өз кезегинде кандайча келип чыккандыгын, аны түркүн окумуштуулар кандайча чыгарууга аракет кылгандыгын, кандай гипотезалар айтылгандыгын, кандай талаш-тартыштар болгондугун, айтылган гипотезалардын тууралыгы кандайча текшерилгендигин жана ал текшерүүлөрдүн жыйынтыгында кандай натыйжалар алынгандыгын бүт бойдон өзү толук баяндап айтып берет. Мында мугалим окуучуларга илимдин тигил же бул акыркы корутундусун даяр бойдон эле айтып берүү менен чектелбестен, ал корутундуну ачууга өз кезегинде окумуштуулар кандайча жол менен келишкендигин толук далилдеп түшүндүрөт, башкача айтканда, мында мугалим окуучуларга материалды илимий-далилдүү баяндап түшүндүрүүнүн үлгүсүн көрсөтөт.[8]

Айталык, биз 9- класстарга практиканын учурунда бир тема өттүк дейли

Тема: Популяциянын санынын өзгөрүшү жана тейлениши деген сабакты өтүп жатканда 9-д классынын окуучуларына кирип суроо узатып, көйгөй жараттым. Ан-сезимдериндеги изденүү көндүмдөрүн ойготтум. Ойготуш үчүн төмөндөгү суроолорду бердим (көйгөй жаратты м) Популяциянын санына эмне таасир этет?

2. Эмне себептен популяциядагы организмдердин саны көбөйөт же азаят?

Окуучулардын изденүүсү башталды. Алар билген маалыматты тууралап, толуктап, баяндап, майдалап түшүндүрмө берүүгө даярдана башташты. Болжолдуу түрдө окуучулардын билген маалыматтары төмөндөгүлөрдү камтышы керек.

Жаратылышта популяциялардын саны жана жыштыгы дайыма өзгөрүп турат. Бул кубулуш популяциянын санынын динамикасы деп аталат. Популяциянын санынын динамикасы белгилүү убакытта популяциянын өзгөрүшүн мүнөздөйт. Көп клеткалуу организмдердин популяциясынын санын жана жыштыгын негизинен көбөйүү жана өлүм жана миграция процесстери аныкташат. Аныктоочу процесстер да ар кандай шарттарга көз каранды. Мисалы, эгерде каакымдын бир жылда жерге таштаган уруктарынын баары өнүп чыкса, анда 10 жылдын ичинде бутундой Жер шарын каптап кетмек. Бирок андай болбогону даана эле байкалат, анткени бардык жерде эле каакымдын уругунун өсүп кетишине ыңгайлуу шарттар боло бербейт,- деген жоопту алышым керек эле, бирок окуучулардын жооптору төмөндөгүдөй болду:

-Абиостук жана биостук шарттар болушу мүмкүн,- деп жооп берди.

-Особдордун жетилгендигине жараша –деп жооп узатты

Окуучулардын жоопторуна мен толук ынанган жокмун, ошол үчүн мен төмөндөгүдөй материалдарды экранга чагылдырдым.

Табигый шарттарда популяциянын саны же көбөйүп, же азайып турат, башкача айтканда, өзгөрүшү термелүү мүнөзүнө ээ. Термелүүнүн амплитудасы, түрдүн амплитудасы,

түрдүн өзгөчөлүгүнө жана жашоо шарттарга көз каранды. Популяциянын санынын термелүү мүнөзүндө өзгөрүшүнүн себептери көп:

- Азыктын молдулугу же жетишиздиги;
- Бир нече популяциялардын ыңгайлуу чөйрөгө болгон атаандашуусу;
- Жырткычтар жана алардын табылга же мителери болгон популяциялардын өз ара карым-катнашы;
- Жашаган чөйрөнүн суу, температура жана жарык режимдери, кычкылдуулугу, кычкылтектин жетиштүүлүгү жана башка абиостук шарттар.

Популяциянын санынын тейлениши. Популяциянын санынын динамикасы абиостук жана биостук факторлор менен тейленет. Абиостук факторлорду популяция жашаган ареалдын геофизикалык, климаттык шарттарды тузот. Биостук факторлор организмдердин биологиялык өзгөчөлүктөрүн, атандашууну, жырткычтыкты, азыктын жетиштүүлүгүн, жугуштуу оорулардын таралышын ж.б камтыйт. Сандын көбөйүшүнө көмөктөшкөн факторлордун биримдиги Биотикалык потенциал деп аталат. Ушул материалдардын баарын экранга сүрөттөрү менен бердим, балдардын ар бири жөндөмүнө жараша түшүнгөнүн дептерлерине түшүрүштү. Мен окуучуларымдын түйшөлүп жаткандыгын баамдадым да дагы бир көйгөй жаратып, экранга таяныч терминдерин чагылдырдым. Окуучулар терминдерди пайдаланып негизги маалыматтарды беришти. [5.10]

Негизги терминдер: Популяциянын санынын термелүү мүнөздө өзгөрүшү, популяциянын биотикалык потенциалы, Чөйрөнүн чектөөчү факторлору.

Сөздүк; Каннибализм- бири-бирине кол салып жеп коюусу.

Балдар ошол сабакка активдуу катышып, бааларын алышты.

Алар; Жумабекова Назима-5 Абдрахманова Аделя-4

Ишенбекова Мирай-5 Каныметов Нурдин-4

Козукеева Кымбат -5 Муктазарова Нуркыз-4

Орозбаев Бектурсун-5

Үй тапшырма;

1. Популяциянын санынын термелүү мүнөздө өзгөрүшү дегенди кандай түшүнөсүңөр?
2. Биотикалык потенциал деген эмне?
3. Чектөөчү факторлор деген эмне?

Тыянак чыгаруу: Көйгөйдү түзүү мн окуучулардын изилдөө көндүмдөрүн калыптандыруу методикасы билим берүү материалдарын тереңдеп окууга жол ачат. Алар өз алдынча билим алууга чыгармачыл иштерди жасоого мүмкүнчүлүк алышат. Окуучу күчтүү натыйжаларын берип, өзүнө болгон ишеничтүүлүгүн арттырат. Демек <<Көйгөйлүү окутуу усулун>> жыйынтыктап айтканда, окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүгө жана алардан билимди маңыздуу жана туруктуу өздөштүрүүгө шарт түзөт. Көйгөйлүү кырдаалдарды колдонуу менен студент учун аң-сезимдүү кыйынчылык түзүлөт, аны жөнү чыгармачылык изденүүнү талап кылат, окуучуну ойлонууга, андан чыгуунун жолун издөөгө, ой жүгүртүүгө, тууратабылган чечимдин кубанычын сезүүгө мажбурлайт, бул

активдүү таанып- билүүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Предметке болгон кызыгуусун жаратат жана бара-бара изилдөө иштерин уюштурууга алып келет.

Колдонулган адабияттар

- 1.Рахимова.М.Р,Абдыкеримова.М.А Педагогиканын теориясы системасы жана технологиясы / Рахимова.М.Р,Абдыкеримова.М.А//MaxPrint ,басмаканасы/ Бишкек.-.2007.№532542-С.188-
2. Бекбоев.И, Алимбеков.А Азыркы сабакты даярдап откоруу китебинен /Бекбоев.И, Алимбеков.А//Бийиктик басмасы/ Бишкек-2011.№532654-С132-144.
- 3.Мамбетакунов.Э, Сияев.Т.М Педагогиканын негиздери/ Мамбетакунов.Э, Сияев//Айат, басмаканасы/ Бишкек-2008.№217712 –С.209-220.
- 4.Дрещенский.В.А Методология научных исследований/ Дрещенский.В.А//Юрайт Издательство/ Москва.-2017.№553339-С.263-290.
- 5.Андреева.Н.Д, Азизова.Н.В, Малиновская. Н.В Методика обучения Биологии в современной школе/ Андреева.Н.Д// Юрайт Издательство/ Москва.-2017.№553289.-С33-41.
- 6.Өздемир.С.,Ялын.Х.И. Мугалимдик кесипке киришуу/ Өздемир.С.,Ялын.Х.И/ /КТМУ басмаканасы/Бишкек-2002.№294-01.-С.140-144.
- 7.Харламов.И.В Педагогика/ Харламов.И.В//ОАО Можайский полиграфкомбинат/Москва-1999. №143200. –С473-486.
- 8.С.А.Смирнова Педагогика теории системы технологии/ С.А.Смирнова, Котова.И.Б// Издательский центр Академия/Москва 2006. №546227.-С.243-270.
- 9.Подласый.И.П Педагогика/ Подласый.И.П//Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС./Москва- 2003.№542767.-С.469-507.
- Т.Доолоткелдиева, А.Т.Ахматова, Ч.С. Давлетова, Б.Б.Алымбаева Биология Тиричиликтин жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү/ ST.artLTDЖЧК типографиясын/ Бишкек-2015.№531.-С.158-

УДК: 781.21:78.081(575.2)(04)

Эсенгулова Гульзат Кубанычбековна

И.Арабаев атындагы КМУ, Искусство жана дизайн факультети, магистрант

Эсенгуловой Гульзат Кубанычбековна

КГУ им. И.Арабаева, Факультет искусство и дизайна, магистрант

Esengylova Gulzat Kybanychbekovna

I.Arabaev KSU, Faculty of Art Culture and Education, master's students

**КЫРГЫЗ ОБОНЧУЛУК ӨНӨРҮНҮН УЛУТТУК МУЗЫКАЛЫК
МАДАНИЯТЫНДАГЫ ЭЭЛЕГЕН ОРДУ
КЫРГЫЗСКОЕ МЕЛОДИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО И ЕГО МЕСТО
В НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЫКАЛЬНО КУЛЬТУРЕ**

музыкабыздын ар тараптан гүлдөп өнүгүшүнө жаралышына бирден бир түгөнбөгөн көөнөрбөс тунук булак болду.

Элдик музыканын уюткусун түзүп, сактап, өркүндөтүп калкка тараткан өмүр зергери – аткаруучу, обончу, аспапчы, айтычуу, ырчы, акындар, обончула ж.б. шайырлар.

Алардын чыгармачылыгы бири - бири менен ажырагыс бирдикте тутумдашып бутактанып өскөн. Обон – кыргыз эл чыгармачылыгында жана ооз ооз эки салттагы музыка өнөрүндө мелодика деген терминден келип чыккан. Обончу кыргыз ооз эки салттары кыргыз музыкасында чыгармачыл инсанды мүнөздөөчү түшүнүк 2- 3 жылдарда кеңири тарала баштаган. Элдик музыкалык чыгармачылык Орто Азия элинин эмгегине жараша жана күндөлүк тумушуна да терең сиңген. Коомдун алгачкы өнүгүшүнүн биринчи этабында музыка эмгек процессинин ажырагыс органикалык бөлүгү болгон.

Ымдоо, жандоо (пантомимика) менен коштоого алынган. Ырлар жана бийлер эмгек процессин элестеткен.

Эмгек музыка өнөрүнүн өсүшүнө күчтүү таасир тийгизген. Композитордун, обончулук өнөрдүн адамдары угармандардын жүрөгүнө акын менен жазуучу чыгарган китептер аркылуу эмес, эстрада, радио, телевидение аркылуу башкача айтканда аткаруучулар аркылуу жетет.

Кыргыз элинин аваздык чыгармачылыгында анын көөнөр тарыхы социалдык жана тиричилик алака катыштары, рухий жана эмгек тажрыйбалары чагылдырылган. Эл чыгармачылыгын аваздык дүйнөсү жалпылап алганда эпикалык залкар чыгармалардан тартып, акындык, музыкалык о.э. ыр өнөрүнүн майда жанрларына чейин камтыйт. Эл ырларынын чыгармачыл шык талантка карай баалоонун кыргыздар үчүн мүнөздүү болгон төмөнкү категорияларга үч баскычтуу аныктамасы боюнча айырмаласа болот. Чон ырчы, орто ырчы, кичине ырчы. Бул сапаттык айырмалоодо элдик кесипкөй ырчылардын аткаруучулук жөндөмдүүлүктөрү да эске алынат. Кыргыз ырчылары үн өзгөчөлүктөрү менен да айырмаланышат. Кыргыз элдик музыкалы маданиятынын тамыры байыркы замандарга кирет. Кыргыздын музыкалык жана поэтикалык салттары көптөгөн кылымдар бою ички жана тышкы факторлордун таасири астында трансформацияланып келген. Кыргыз элдик музыкасында элдик жана кесипкөйлүк деп аталуучу эки чоң ооз ара байланышкан катмардар бар. Элдик музыкалык фольклор деп көпчүлүк элдин жана анын музыкага көбүрөөк же азыраак жөндөмдүү адамдарды кошо алгандыгы чыгармачылыгы эсептелет. [2,10]

Кыргыз совет музыкалык маданияттын өнүктүрүүгө орус композиторлору: В. Власов, В.Ферре, М.Раухвергер, П.Шубиндин салымдары зор. А. Малдыбаевдин биргеликте кыргыз музыкасында обондуу ырларды иштеп чыгышкан.

Согуштан кийинки жылдарда кыргыз музыкасы бир топ кыйынчылыктарга дуушар болот. Биринчиден, ошол кездеги эмгекчилердин турмушун, эмгектеги эркиндиктерин, экинчиден, бул жылдары , улуттук чыгармачыл кадырлар жаңыдан гана күч алат.

Кыргыз музыкасы ноталарда жазылбаганы менен баыртан муундан – муунга, оозеки формада өтүп келген. Кыргыз музыкасында кыргыз элинин кубанычы, кайгы – мууну, сүйүүсү, эрдиги да камтылган. Бүгүнкү муунга чейин өзөктүү калыбын жоготпой келген кыргыз музыкасындагы негизги вокалдык музыка. Музыкалык окуу – угуу аркылуу жана көрүп отуруп үйрөөнү болгон

Музыкалык билим берүү жагы да жакшы ийгиликтерге ээ болду. 1967 – жылы Фрунзеде жогорку квалификациядагы музыкалык адистерди, мугалимдерди, аткаруучуларды жана маданий агартуу мекемелеринин кызматкерлеринин даярдоочу Б.Бейшеналиева атындагы Мамлекеттик Искусство институтунун ачылышы республикабыздын маданий турмушунда зор окуя болду.

Музыка илимдин негизги багыттарынын бири фольклордук жана профессионалдык музыканын ар түрдүү жанрлары жакшы чыгармаларды музыкалык тилинин улуттук өзгөчөлүктөрүн терең негиздеп монографиялык изилдөөлөрдү улантуу зарыл.

Музыка бул – композитордун өмүрү, тилеги, фантазиясы. Композитор өз эргүүсүнөн, кыял чабыттоосунан жаралган учкундарды нота жолдоруна жазып калтырат.

Кыргыз эл ырлары негизинен жети, сегиз муундан куралат. Элдик ырлардын көрктүү, уккулуктуу, обондуу чыгышында альтерация өзгөчө рольду ойнойт. Ошону менен бирге элдик обондордо үч, төрт жана беш жана андан көп элементтүү формадагы чыгармалар жолугат. Элдик ырлар дагы дагы бир мүнөздүү өзгөчөлүк – анын варианттуулугу жана ошондой эле элдик музыкабызда хроматизм ладдары да жолугат.

Музыкалык билим алуу менен сен сулуулукка, көркөм кооз дүйнөөгө умтулуп, көңүл ачууга, ойноого, кайгырууга, жашоого үйрөнөсүн.

Музыкалык чыгармалар профессионалдык музыканын – опера, балет, камералык музыка, симфониялык музыка, хор искусствосу жана эстрадалык компьютердик музыкалардын өзгөчөлүктөрүн терең ачып берүүгө жардам берет. Музыкалык чыгармалар менен таанышууда музыка жашоону чагылдырган бийик искусство экенин билебиз.

Искусство – бул турмуштун чындыгын, көркөм образдар аркылуу чагылдыруу болсо, ал эми музыкалык искусство – көркөм образдарды добуш аркылуу ар кандай маанайда, мүнөздө ритмикалык сүрөттөлүштө чагылдырып берилет.

Композитор – музыка чыгарган адам, автор. Кыргыздын көрүнүктүү композиторлору: А.Молдыбаев, А.Тулеев, М.Абдраев, С. Бактыгулов, К.Тагаев, С.Жумалиев, Р.Абдыкадыров ж.б.

Кыргыз музыка дүйнөсүнө чоң из калтырган атактуу обончу, аткаруучу Р.Абыкадыров белгилүү обончу.

Кыргыз ырчылык өнөрүндө ырчы, аткаруучу, обончуларды да орду абдан зор. [4,20] 50-60- жылдары элдик музыкага К.Жакшылыков, Т.Турдалиев, А.Айтиалиев ж.б. алардын артынан жаңы муун: Р.Абдыкадыров, Т.Тагаев, А. Атабаев, М.Рыкулбеков, С. Жумалиев аттуу аткаруучу, ыр жазуучулар кыргыздын элдик музыкасына жаңы дем берген.

Кыргыз эли эмгекчил жана таланттуу. Ал озунун улуттук духун жана конулдо сакталган ыйык үмүттөрүн чагылдырган ооз эки эпикалык чыгармаларын кылымдар бою түзүп, өркүндөтүп келен. Кыргыздардын көркөм чыгармачылыгынын эстеликтеринен бизге чейин келип, жетишкендиктеринен өзгөчө маанилүүсү дүйнөдө тендеши жок байыркы баатырдык “Манас” эпосу болуп саналат. Эпосту айтуучулар, манасчылар, эл ичиндеги эң бир кадырлуу адамдардан болушкан. Мындан тышкары ревалюцияга чейинки кыргыздын өзүнчө бир

башкача болгон искусствосунда ырчылар жана акындар айырмаланып турган. Булардын баардыгы дайыма өздөрүн – өздөрү комуз менен коштой алышкан.

Кыргызстанда элдик декоративдүү искусство жогоркуу өнүгүүгө жеткен килем согу, көркөм сайма саюу, сурет тартуу. Кыргыз элинин өзгөчө бир башкача болуп турган искусствосу мына ушундай болчу. Алар нечен кылым мурда кандай болсо, дээрлик ошол эле түрүндө сакталып келе жатат. Бирок элдин жөндөмдүүлүгүн, зээндүүлүгүн, толук өстүрүүгө тарыхый шарттар мүүмкүнчүлүк бербей келген. Чыгыштын мурда эзилген элине эркиндикти алып келген. Улуу октябрь таңы жарк этти. Ал эркиндикке кыргыз эли да жетишти. Кыргыз эли, тең укуктуу элдердин арасында теңдикке жетишип, совет элдеринин ынтымактуу үй-бүлөсүндө татыктуу орун эледи.

Эл ырчылар жана обончулар.

Элдик музыканын уюткусун түзүп, сактап, өркүндөтүп, калкка тараткан өмүр зергери – аткаруучу, обончу, аспапчы, айтуучу, ырчы, акындар, обончулар ж.б. шайырлар.

Алардын чыгармачылыгы бири-бири менен ажырагыс бирдикте тутумдашып, бутактанып өскөн. Ырчы - калың кактын жан шериги. Ар кыл теманы элде алып элге берген. Ырчылардын негизги чыгармачылыгында өз калкынын басып өткөн жолу, Жашап жаткан доорундагы күнөлүк турмушу, эл жерди, сүйүүсү, кайгы-капасы, эрдиги, өкүнүчү, кубанычы, тарыхы баяндалган. Кыргыз обондорунун атасы, пири аталган Ж. Шералиев өзүнүн обондорунун өзөгүнө жалпы түзүлүшүнө элдик лирикалык ырлардын, салтанаттуулугун алуу менен бирге мурдагы советтик көрүнүктүү композиторлордун ырларына таандык ыргактары, кайрыктары, үн – добуштарын кеңири пайдаланган. Ошону менен бирге ал байыркы ырларда, обончулардын чыгармаларында басымдуулук кылган. Мажордук ладда гана эмес минордун ладдагы ырларды да жараткан. [5,7]

СССРдин эл артисти Муратбек Рыскулбековдун чыгармачылыгы - кыргыздын улуттук маданиятынын гүлдөп өскөндүгүнүн мыкты күбөсү боло алат. М. Рыскулбековдун улуттук театрды өркүндөтүүгө кошкон салымы бөтөчө салмактуу. Анын алп таланттынын ар тараптан жетилгендиги адамды таң калтырбай койбойт. Артистик шыгы чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн кайсы гана жагынан көрүнбөсүн баардык жерге терен из калтырып, элдин рухий казынасын байыта алды. М.Рыскулбеков - Кыргызстандын театрдык искусствосундагы социалисттик реализм жолун жолдоочулардын бири. Артистик кино жагындагы иштеринин мааниси да өзгөчө чон.

М.Рыскулбеков - кыргыз драматургдарынын көп жагы пьесалары негизги ролдорунун эң биринчи аткаруучусу. Рыскулов кыргыз искусствосунда 40 жылдан ашуун убакыт иштеди. Анын талыкпаган чыгармачылык иши, анын коомдук жалындуу ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышкан. Ал көп жерлерде болуп, эл алдында чыгып, тажрыйбасынан бөлүнүп, ар түрдүү кесиптеги адамдар менен жолугушкан. М. Рыскулбеков 1909 - жылы Тянь-Шандын Ленин кохозунда кедей дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган. Муратбектин бала чагы кыйын учурда туш келген. Ал кыргыздын жүздөгөн бактысы ачылбаган башка балдардай эле тырмактайында жокчулуктун азабын тартып өстү. [6,30-6]

М.Рыскулбековдун чыгармачылык жолу, биздин өлкөсоциалистик коомду куруунун аяктоочу мезгилине келген бактылуу учурга туш болгон. Ошол жылдары буткул эл менен бирге баардык

театрларындай эле кыргыз драма тетры бир катар тарыхый патриоттук, спектакилдерди түзүшөт.

Колдонулган адабияттар :

- .М.Абдраев , Б.Алагушов “Октябрьдын нуру менен”(Кыргыз совет музыкасынан кыскача баяндама) 1966-ж.[1.6-б]
Б.Алагушов музыка боюнча терминдердин орусча – кыргызча сөздүгү “ Илим” 1969-ж. [2,10-б]
.В.С.Виноградов , А .Молдыбаев , В . Власов , В . Фере “Советтик композитор” 1958- ж. [3, 8-б]
.Кыргыз музыкасы : Энциклопедиялык окуу курамы башкы ред.Ү.Асанов , түзүүчү: Б. Алагушов ,2004 -ж.,400 бет. [4, 20-б]
Рыспай Абдыкадыров “Кыргыздын муза символу” 1999-ж [5, 7-б]
Кыргыз музыкасын түзгөн Б.Алагушов.Ф.”Кыргызстан”,1995 – ж. [6,30]

УДК:781.21(575.2) (04)

Эсенгулова Назгүл

И.Арабаев атындагы КМУ, Искусство жана дизайн факультети, магистрант

Эсенгулова Назгүл

КГУ им. И.Арабаева, Факультет искусство и дизайна, магистрант

I.Arabaev KSU, Faculty of Art Culture and Education, master's students

**КЕНЖЕ БАЛДАРДЫН МУЗЫКАЛЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ
ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮ**

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ
РАННЕГО ВОЗРАСТА**

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MUSICAL ABILITIES OF YOUNG CHILDREN

Кыскача мазмуну: Макалада кенже балдардын музыкалык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдө коомдун орду чоң. Балдардын эстетикалык иш-аракетин уюштуруунун формалары ар түрдүү. Буга музыкалык (кыймыл) ритмикалык кыймылдар, обондуу ырлар, бийлердин таасири менен ишке ашырылат. Майрамдык утренниктер, оюндар, көңүл ачуучу сабактар.

Аннотация: В статье роль общества в формировании и развитии музыкальных способностей детей раннего возраста велика. Существует разные формы организации эстетической деятельности детей. Это делается под воздействием музыкальных (движений) ритмических движений, мелодичных песен и танцев, праздничные утренники, игры, развлекательные уроки.

The article emphasizes the role of society in the formation and development of musical abilities of young children. There are different forms of organizing the aesthetic activities of children this is done under the influence of musical (movements) rhythmic movements melodious song and dances. Holiday matinees, games, entertainment lessons.

Түйүндүү сөздөр: музыкалык кыймыл, музыкалык сүйүү, музыкалык кызыгуу, музыкалык оюндар, музыкалык инструменттер.

Ключевые слова: музыкальное движение, любовь к музыке, интерес к музыке, музыкальные игры, музыкальные инструменты.

Key words: musical movement, love of music, interest in music, musical games, musical personality.

Эстетикалык тарбия берүүдө искусствого өзгөчө роль таандык. Бир туруп толкундантып, бир туруп кубантып, алардын музыка дүйнөсүнө кыраакылык менен көңүл бурууга үндөйт.

Балдар бакчасы элге билим берүүнүн жалпы системасынын биринин баскычы катары каралган. Балдарга арнап советтик жазуучулар, композиторлор, сүрөтчүлөр көптөгөн сонун чыгармаларды жаратты.

Музыкалык эстетикалык тарбия берүү педагогиканын өзүнчө бөлөк тармагы болуп саналбайт, ал анын бардык жактары менен өз ара аракеттенип турат.

Балдардын алгачкы жаш кезинен эле байкалуучу акыл-эсинин жана иш-аракеттеринин, адептүүлүк сапаттарынын деңгээли акыркы жылдары бир кыйла жогорулагандыгын педагогдор менен психологдордун биргелешкен изилдөөлөрү көрсөттү.

Музыкалык жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптануусунун мектепке чейинки баланын моралдык сыпатын калыптандыруу менен түздөн-түз байланыштуу.

Баланы адамдардын мамилелериндеги жамандык менен жакшылыкты айырмалай билүүгө, үндөрдүн, түстөрдүн кооздукун кабылдай билүүгө үйрөтүү – бул анын ички сезимин тазараак, байыраак кылуу дегендик.

Кенже баланын музыкага кызыгуусун, жөндөмүн ойготуу, өнүктүрүүдө мезгил менен тыгыз байланыштуу келип, көп жагынан ага шартташып турат.

Ар түрдүү өлкөлөрдөгү, теориялардагы жана багыттагы педагогдор бул тема боюнча дискуссияларды жүргүзүүдө. Чет өлкөлүк мугалимдер, психологдор баланын өздүк тажрыйбасы музыкалык жетекчинин таасирине баш ийбеген закондору боюнча түзүлөт деп айтып келишет.

Ар бир баланын, жаш өспүрүмдүн өзгөчөлүгү музыканы уга билүү жөндөмдүүлүгүн жогору даражада колдонууга мүмкүндүк берүүчү көркөм чыгармачылыктан байкалат, бирок эгер бардык балдарга шарт түзүлсө, анда аладрдын ар биринин шык-жөндөмүнүн өсүшүнө, калыптануусуна, түшүнүгүнө ийгиликтүү өздөштүрө аларына ишенүүгө болот.

Азыркы шарттарда (балдар бакчасы) **кенже балдардын** музыкага тарбиялануусунда төмөндөгү милдеттер алдыга коюлат:

алдардын кооздукту кабыл алуусуна, музыкалык шыгынын ойгонушуна өбөлгө болуу;
рлар, бийлер, музыкалык ритмикалык кыймылдын айырмаларын билүү;

узыкалык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

скусство менен алардын иш-аракети ар дайым эркин, ынтызарлыкка, чыгармачыл элестетүүгө, демилгелүүлүккө болууга тийиш.

Эстетикалык жактан бала канчалык көбүрөөк жетик болсо, анын көркөмдүк билгичтиктери жана ыкмалары ошончолук бекемирээк болот, анын кызыгуусу ошончолук кененирээк кулач жаят.

Кенже балдарда айлана-чөйрөгө эстетикалык мамиле кылуу өзүнчө бир формаларда, кээде анча көп байкалбай, акырындык менен көрүнөт. Түшүнүүгө жеңил жана жөнөкөй формалардан башталып, коюлуучу талаптар акырындык менен татаалдай берет.

Мисалы, кенже тайпадагы балдар музыкалык залга «марш» музыкасы менен киришет. Ортоңку тайпадагы балдар музыкадагы ыргактарды, мисалы, «марш», «ыр», «бий» айырмалоого машыгышат. Ошентип эң жөнөкөй талаптарды аткаруунун натыйжасында наристе балдарда ритмди, ыргакты, музыкалык оюндардын, зарядкалык музыкаларды айырмалай билүү билинет.

Искусстводогу жана турмуштагы сонун нерселерди түшүнө билүү үчүн көңүлдө калган эң жөнөкөй таасирлерди, көз менен көрүп, кулак менен уккандагы сезимдерди топтоонун узак жолун басып өтүү зарыл.

Эмоциялык жана таанып билүү процесстеринин белгилүү бир чекте өнүгүшү зарыл сунуш кылынган программа ар бир балада адептүүлүк сапаттарын калыптандыруунун динамикасын ачык көрсөтөт.

ден 3 Балдардын кыймыл-аракеттерин кошпо бийлеп, алардын кийген кийимин, костюмдарынын түсүн байкап кароо; татаал эмес оюн кыймылдарын аткаруу;

Дидактикалык оюндарда добуштун бийик чыгышын (мен кайсы аспапта ойноп жатам), темпи, ритмин аныктоо;

Чоң кишилердин суроолоруна жооп берип, алардын көрсөтмөлөрүн аткаруу, сылыктык менен учурашууга, коштошууга, ыракмат айтууга көнүгүү;

Жүрүш-туруштун жөнөкөй эрежелерин сактоо;

Көркөмдүк иш-аракеттер, ырларды ырдоо, бийлөөдө ынтызарлык менен аткаруу;

Музыканын мүнөзүн (бешик ырын, маршты, бий музыкасын) үндүн тембрин айырмалоо;

Тегеренип ырдап-бийлеген учурларда кыймылдардын жана тизилүүлөрдүн ырааттуулугун сактоо, өзү аткара турган аракеттерге өз убагында киришүү;

Үйдөгү өз оюнчуктарын жыйнактуу кармап, үйдө да тыкандык жана кооздук болушуна байкоо жүргүзүү;

Ыр, музыка угуу (граммофондук жазуудан), тегерет кол кармашып басып ырдоо, бийлөө;

Чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдү көрсөтүү, анча чоң эмес ырларды так келтирип ырдоо, ырларды таасирдүү окуп берүү, ырдын мазмунун баяндап айтып берүү;

Музыкалык шыктуулукту көрсөтүү;

Жөнөкөй ырларды жалаң интонация менен айтуу, бийик жана басаң чыккан регистрдик дабышты айырмалай билүү;

Музыкалык бардык ырларды айырмалай билүү.

Музыка баланы ыракатка батырат. Анын алдында мына ушу дүйнөнүн эшигин ачуу үчүн, анын музыкалык жөндөмдүүлүктөрүн, баарынан мурда музыкалык угумун жана эмоциялык баамдоосун өнүктүрүү керек. Антпесе музыка өзүнүн тарбиялык формасын аткара албайт. Эң кичинекей кезинде бөбөк анын тегерегинен угулуп жаткан үндөрдөн, шуулдаган добуштардан музыканын үнүн ажыратат. Ал угулган обонду көңүл коюп тыңшап калат, ага жооп иретинде күлөт, тилин булдулатып, үн чыгарып кубанычтуу талпынат.

Чоңураак балдар көрүнүштөрдүн ортосундагы кээ бир байланыштарды түшүнө алышат. Эң жөнөкөй жалпы корутундуларды чыгарганды, мисалы, музыканын мүнөзүн аныктаганды, көңүлдүү, кайгылуу, кубанычтуу, салмактуу мүнөздө боло турган белгилерди атаганды билип калышат. Аларга мындай талаптар түшүнүктүү болот. Мүнөзү ар башкача ырларды кантип ырдоо керек, тегерете кол кармашып алып жай ырдаганда же ыкчам бийде кантип кыймылдоо керек. Ошондой эле алардын музыкага болгон кызыгуулары да пайда болот, иштин бул же тигил түрүн, жанрын артык көрө башташат.

Алты жетиге караганда көркөмдүк табиттин эң алгачкы көрүнүштөрү чыгармаларга жана алардын аткарылышына баа бере билүү жөндөмү байкалат. Бул жаштагы балдардын ырдагандагы үнү тунук, обончул, ийкемдүү мүнөзгө ээ болот. Алардын диапозону текши бир калыпта келип, вокалдык интонациясы бир кыйла туруктуураак болуп калат. Эгерде төрт жашар балдар чоң кишилердин дайыма сүрөмөлөп турушуна али муктаж болсо, алты жашар балдардын көпчүлүгү өксүтпөй үзгүлтүксүз окутканда аспаптын коштоосуз эле ырдайт.

Музыкалык сабактардагы балдардын аракеттери окуудагы жана чыгармачыл тапшырмаларды аткарууга багытталат. Алар аткаруучулук ыкмаларды өздөштүрүп, өздөрү татаал эмес кайрыкты импровизациялашат. Ал эми бийлерди аткарууда бий кыймылдарын бере билүүгө умтулушат.

Баланын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык тандалып алынган чыгармалар идеялык-адептик жагынан таасир этүүнү ишке ашырууга жардам берет. Балдар уктурулган чыгарманы көңүл коюп угуп, көп нерселер жөнүндө билишет. Бирок алар ал чыгарманы жалпы жонунан гана, анын эң урунттуу образдарын гана кабылдашат.

Музыкалык эстетикалык тарбиянын гармониялуулугуна мектепке чейинки жаштагы балдар үчүн жеткиликтүү болгон музыкалык иш-аракеттин бардык түрлөрү пайдаланылып, өсүп келаткан адамдын бардык чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрү активдештирилген учурда гана жетишилет.

Ошону менен бирге педагогикалык милдеттерди татаалдаштырып, балдардын өзгөчө кабылдагычтыгын ашкере пайдаланууга болот.

Музыкалык искусствонун өзү, анын өзгөчөлүктөрү педагогдун алдына бир катар спецификалык милдеттерди чечүү зарылдыгын коёт.

Музыканы сүйүүгө жана ага кызыгууга тарбиялоо: моциялык баамдагычтыкты жана кабылдагычтыкты өнүктүрүү гана музыканын тарбиялагыч таасирин кеңири пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

алдарды белгилүү бир системада ар түрдүү музыкалык чыгармалар жана баяндоонун пайдаланылуучу каражаттары менен тааныштырып, алардын алган таасирлерин байытуу.

рдоо, ритмика, балдар үчүн аспаптарда ойноо жагындагы эң жөнөкөй ыкмаларды жана

музыканы кабылдай билүүнү калыптандыруу менен жөнөкөй музыкалык сабатты өнүктүрүү менен музыкалык иштин көп жактуу түрлөрүнө тааныштыруу.

алдардын музыкалык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үндүн обондуулугун жана кыймылдардын тактыгын калыптандыруу. Эгерде бала ушул жашында активдүү практикалык иш-аракетке үйрөтүлсө жана тартылса, анда анын бардык жөндөмдүүлүктөрү ачылат жана өнүгөт. Музыкалык оюндарда жана тегерете кол кармашып алып ырдаганда образдарды келтирүү – музыкага чыгармачыл мамиле кылууну өнүктүрүү.

Музыка балага анын өмүрүнүн алгачкы айларында эле таасир этүүчү искусство. Балдардын бул багытта жетилиши ийгиликтүү жүрсүн үчүн музыкалык ишти, музыкалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен уюштуруу зарыл.

4 жашка чейинки балдарды музыкалык иш-аракеттин ар кандай түрлөрүнө тартуу, аларды музыкага көңүл коюп кызыгуу сезимин калыптандыруу, аларды кээ бир аткаруучулук ыкмаларга ээ болууга даярдоо аларга музыкалык тарбия берүүнүн мазмуну болуп саналат.

1 жашка чыкканда эле педагог эң жөнөкөй музыкаларды угузуу менен көнүгүүнү уюштура, кайрыктарга үн чыгарышы же талпынган кыймылы менен жооп берүү сезимин ойготот, баланын активдүү иш-аракети менен музыкалык өбөлгөлөрдү түзөт. Ушуну менен катар негизги музыкалык жөндөмдүүлүктөр: музыканы эмоциялуу кабылдоо, музыкалык угуу, ритмди сезүү байкала баштайт.

Балдардын көркөмдүк иш-аракетинин бардык түрлөрүн өнүктүрүүдө өзгөчө маанилүү звено, музыкалык-сенсордук жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу болуп саналат.

Музыкалык ойго батуу чындыгында дайыма сенсордуу болот, – деп белгилейт Н.А.Ветлугина, – анткени музыка-эң жөнөкөй үн айкалыштары да татаал образдар да – баарыдан мурда сезүү менен кабылдалат. Алардын музыкалык сенсордук жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн негизинде добуштун негизги төрт касиетин: бийиктигин, узактыгын, тембрин айырмалоо, кайра ошол добушту кайталай билүү жатат.

Музыкалык сенсордук жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүчү көнүгүүлөр коюлган дидактикалык милдетке жараша топтоштурулат.

Изилдөөлөрдөн белгилүү болгондой, музыкалык өнүгүүнүн өбөлгөлөрү баланын өмүрүнүн алгачкы айларында пайда болорун көрсөтөт, ал белгилүү бир бийиктикте чыккан добуштарды кабылдоо менен угат. Баланын музыканы кабылдагычтыгы өзүнүн өнүгүшүндө бир катар баскычтардан өтөт. Бөбөктүн аң-сезиминдеги музыка жана кубаныч бири-бири менен тыгыз айкалышып турат.

Адатта, педагог ырды аткарууда балдарга оюнчукту көрсөтүп, музыкалык образга үндөшүп кеткен анын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн белгилейт. (чымчык учат, чыйпылдайт, коён жеңил секирет, автомобиль тез жүрөт). Анан чыгарма 2-3 жолу аткарылат.

Музыканы кабылдоонун дагы бир өзгөчөлүгү – дифференциялуулук. Эгерде чыгарманын маанайы гана эмес, музыкалык образдын өнүгүшү да кабылданса толук баалуу болот.

Ритмдүү кыймылдарды өнүктүрүү да музыка менен байланыштуулукту талап кылат. Ал кыймылдар музыкалык чыгармалардын өзгөчөлүктөрүн чагылдырып көрсөтөт. Баланын музыка менен байланышкан аракетиндеги жөнөкөй ритмдүүлүк бул иштин өбөлгөсү болуп калууга тийиш.

Көнүгүүлөрдө айрым элементтер: алакан чабуулар, баш кыймылдары өздөштүрүлөт. Балдардын кыймыл активдүүлүгү акырындык менен өнүгөт.

Адегенде бөбөктүн кыймылдары музыка менен анча көп эп келишпейт, так эмес болот. Үзгүлтүксүз көнүгүүлөрдү жасоо процессинде чоң ишеним пайда болот. Бала музыкага кошулуп, өз алдынча аракет кылып калат. Акырындык менен балдар музыкалык чыгарманын формасын баамдоого тартылат. Музыкалык жетекчи бир сыйра көрсөтүп берип туруп, дароо эле балдарды аракетке тартат. Ырларды үйрөтүүдө ар бир куплеттеги саптарды 2-3 жолу кайталоо менен үйрөтө алат.

Сабактын структурасы анын баардык бөлүктөрү бир максатка баш ийе тургандай болууга тийиш. Сабак аяктаарга жакын калганда оюндар, бийлер, тегерете кол кармашып алып ырдоолор өткөрүлүп, алар жайбаракат кыймылдар менен аяктайт.

Музыкалык эстетикалык тарбия берүү бир катар маанилүү милдеттерди чечет. Музыкалык иш-аракеттин ар кандай түрлөрүнө тартуу, музыка угуу (кабылдоо), аткаруу (ырдоо, бийлөө), оюн инценировка, музыкалык маалымат берүүчү билимдер, музыкалык чыгармачылык.

Музыкалык чыгармаларга карата негизги талаптарды жогорку көркөмдүүлүктү сактаганда гана бул милдетти чечүү мүмкүн болот. Иш аракеттин бардык түрүндө эле, музыка кругозорду кеңейтип, кошумча билимдерге ээ болууга жардам берет.

Колдонулган адабияттар:

- бдуллин Э. Жогорку билим берүү системасындагы музыкалык педагогиканын маселелерине методологиялык анализ. – Б., 2019. – 278 б.
- улатова О. Педагогикалык чеберчилик. – Б., 2018. – 167 б.
- орпобаева М. Музыканын баштапкы теориясы. – Б., 2016. – 270 б.
- ектеп-Школа илимий-практикалык журналы. – №2, 2011-ж.
- уратова А, Артыков К. Музыка: 5-кл.: Жалпы билим берүүчү мектептер үчүн окуу китеби. – Б., 2018. – 128 б.

ЭКОНОМИКА

УДК 334.024

Дамирбек Бермет

Кыргызстан эл аралык университети, магистрант

Дамирбек Бермет

Международный университет Кыргызстана, магистрант

Damirbek Bermet

International University of Kyrgyzstan, master's students

**УЮМДАРДАГЫ ТОБОКЕЛДИКТЕРДИ БАШКАРУУ СИСТЕМАЛАРЫН ИШТЕП
ЧЫГУУ: ПРИНЦИПТЕР ЖАНА ПРАКТИКАЛАР
РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ:
ПРИНЦИПЫ И ПРАКТИКИ
DEVELOPMENT OF RISK MANAGEMENT SYSTEMS IN ORGANIZATIONS:
PRINCIPLES AND PRACTICES**

Аннотация: Белгисиздикке жана өзгөрүүлөргө дуушар болгон азыркы бизнес дүйнөсүндө тобокелдиктерди натыйжалуу башкаруу уюмдардын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу негизги фактор болуп саналат. Макалада Заманбап уюмдарда тобокелдиктерди башкаруу системасын өнүктүрүүнүн принциптери жана практикасы талкууланат. Атап айтканда, тобокелдиктерди баалоо жана идентификациялоо ыкмалары, тобокелдиктерди башкаруу стратегиялары, ошондой эле мониторинг жана контролдоо боюнча чаралар каралат. Учурдагы изилдөө жана практикалык тажрыйба талдоонун негизинде сунуштар өзгөрүп жаткан шарттарга ылайыкташууга жөндөмдүү тобокелдиктерди башкаруунун натыйжалуу системасын түзүү жана уюмдун стратегиялык максаттарына жетишүүнү камсыз кылуу үчүн сунуш кылынат.

Аннотация: В современном бизнес-мире, охваченном неопределенностью и изменениями, эффективное управление рисками является ключевым фактором для обеспечения устойчивого развития организаций. В статье обсуждаются принципы и практики развития системы управления рисками в современных организациях. В частности, рассматриваются методы оценки и идентификации рисков, стратегии управления рисками, а также меры по мониторингу и контролю. На основе анализа актуальных исследований и практического опыта предлагаются рекомендации для создания эффективной системы управления рисками, способной адаптироваться к изменяющимся условиям и обеспечить достижение стратегических целей организации.

Abstract: In the modern business world, gripped by uncertainty and change, effective risk management is a key factor for ensuring the sustainable development of organizations. The article discusses the principles and practices of developing a risk management system in modern organizations. In particular, the methods of risk assessment and identification, risk management strategies, as well as monitoring and control measures are considered. Based on the analysis of current

research and practical experience, recommendations are offered for creating an effective risk management system that can adapt to changing conditions and ensure the achievement of the organization's strategic goals.

Ачык сөздөр: тобокелдиктерди башкаруу, тобокелдиктерди баалоо, тобокелдиктерди идентификациялоо, тобокелдиктерди башкаруу стратегиялары, проактивдүү башкаруу, тобокелдиктерге жооп берүү, мониторинг жана контролдоо, бизнес-процесстер, туруктуу өнүгүү, стратегиялык башкаруу, кризистик башкаруу, тобокелдиктерди башкаруу чараларынын натыйжалуулугу, тобокелдиктерди башкаруу принциптери, стратегиялык пландаштырууга интеграция, уюмдардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү.

Ключевые слова: управление рисками, оценка рисков, идентификация рисков, стратегии управления рисками, проактивное управление, реагирование на риски, мониторинг и контроль, бизнес-процессы, устойчивое развитие, стратегическое управление, кризисное управление, эффективность мер управления рисками, принципы управления рисками, интеграция в стратегическое планирование, конкурентоспособность организаций.

Keywords: risk management, risk assessment, risk identification, risk management strategies, proactive management, risk response, monitoring and control, business processes, sustainable development, strategic management, crisis management, effectiveness of risk management measures, risk management principles, integration into strategic planning, competitiveness of organizations.

Каждый день принимается решения для устранения рисков в нашей повседневной жизни. С этими рисками можно столкнуться лично или на рабочем месте, где нам необходимо структурировано устранять риски. Например, генеральному директору коммерческой организации или генеральному директору государственного учреждения может потребоваться вынести суждения о рисках и принять решения, связанные с очень сложными ситуациями, где необходим структурированный подход. Неэффективные суждения и решения о рисках могут оказать пагубное влияние на организацию, в которой мы работаем. Работа с рисками является частью хорошего управления, управления и лидерства и имеет основополагающее значение для управления организацией на всех уровнях.

Управление рисками играет важную роль в современном бизнесе, где организации сталкиваются с разнообразными угрозами, включая финансовые потери, репутационные риски, риски безопасности и другие. В условиях быстро меняющейся экономической и политической среды, способность эффективно управлять рисками становится критической для обеспечения устойчивости и конкурентоспособности организаций.

Управление рисками — это процесс выявления, оценки и контроля угроз капиталу, доходам и операциям организации. Эти риски проистекают из различных источников, включая финансовую неопределенность, юридические обязательства, технологические проблемы, ошибки стратегического управления, аварии и стихийные бедствия.

Успешная программа управления рисками помогает организации рассмотреть весь спектр рисков, с которыми она сталкивается. Управление рисками также изучает взаимосвязь между различными типами бизнес-рисков и каскадное влияние, которое они могут оказать на стратегические цели организации.

Этот целостный подход к управлению рисками иногда называют управлением рисками предприятия из-за его акцента на прогнозировании и понимании рисков во всей организации. Помимо сосредоточения внимания на внутренних и внешних угрозах риска, управление рисками предприятия подчеркивает важность управления позитивными рисками. Позитивные риски — это возможности, которые могут увеличить ценность бизнеса или, наоборот, нанести ущерб организации, если их не использовать.

Действительно, цель любой программы управления рисками состоит не в устранении всех рисков, а в сохранении и увеличении общей стоимости предприятия путем принятия разумных решений о рисках.

Рисками следует управлять не для того, чтобы не было риска. Нужно управлять рисками для того, чтобы знать, какие риски стоит принять, какие из них приведут к поставленной цели, какие из них принесут достаточную прибыль, чтобы даже принять их.

Таким образом, программа управления рисками должна быть переплетена со стратегией организации. Чтобы связать их, руководители управления рисками должны сначала определить склонность организации к риску, т. е. величину риска, которую она готова принять для реализации своих целей. Некоторые риски будут соответствовать аппетиту к риску и будут приняты без каких-либо дополнительных действий. Другие будут смягчены, чтобы уменьшить потенциальные негативные последствия, будут переданы другой стороне или переданы ей или вообще исключены.

Каждая организация сталкивается с риском неожиданных и вредных событий, которые могут стоить ей денег или, в худшем случае, привести к ее закрытию. В этом руководстве по управлению рисками представлен всесторонний обзор ключевых концепций, требований, инструментов, тенденций и дискуссий, движущих эту динамичную область.

Управление рисками, возможно, никогда не было более важным, чем сейчас. Риски, с которыми сталкиваются современные организации, стали более сложными, чему способствуют быстрые темпы глобализации. Постоянно возникают новые риски, часто связанные с повсеместным использованием цифровых технологий и порождаемые ими.

Недавний внешний риск, который первоначально проявился как проблема в цепочке поставок во многих компаниях — пандемия COVID-19 — быстро превратился в экзистенциальную угрозу, влияющую на здоровье и безопасность сотрудников, способы ведения бизнеса, способность взаимодействовать с клиентами и корпоративной репутацией.

Бизнес быстро адаптировался к угрозам, вызванным пандемией. Но в дальнейшем они сталкиваются с новыми рисками, включая постоянный вопрос о том, как и стоит ли возвращать сотрудников в офис, что можно сделать, чтобы сделать цепочки поставок менее уязвимыми, инфляцию и т.д.

Внимание, которое было обращено на управление рисками во время пандемии COVID-19, побудило многие компании не только пересмотреть свою практику управления рисками, но и изучить новые методы, технологии и процессы управления рисками. Как показывает взгляд на тенденции, которые меняют управление рисками, эта область полна идей.

Все больше организаций внедряют модель зрелости рисков для оценки своих процессов управления рисками и лучшего управления взаимосвязанностью угроз на предприятии. Они по-новому смотрят на различные платформы, чтобы интегрировать свою деятельность по управлению рисками, управлять политиками, проводить оценки рисков, выявлять пробелы в соблюдении нормативных требований и автоматизировать внутренний аудит, а также выполнять другие задачи. Новые функции, которые, по мнению экспертов по управлению рисками, следует учитывать, включают следующее:

- аналитика геополитических рисков, стихийных бедствий и других событий;
- мониторинг социальных сетей для отслеживания изменений репутации бренда.
- системы безопасности для оценки потенциального воздействия утечек данных и кибератак;
- сторонние инструменты оценки рисков, помогающие улучшить управление рисками в цепочке поставок.

Помимо использования управления рисками, чтобы избежать плохих ситуаций, все больше компаний стремятся формализовать способы управления положительными рисками для повышения ценности бизнеса.

Они также по-новому взглянут на заявления о склонности к риску. Заявления о склонности к риску, традиционно используемые в качестве средства общения с сотрудниками, инвесторами и регулирующими органами, начинают использоваться более динамично, заменяя упражнения по соблюдению требований «поставьте галочку» более детальным подходом к сценариям риска. Предостережение? Плохо сформулированное заявление о склонности к риску может ограничить деятельность компании или быть неверно истолковано регулирующими органами как оправдывающее неприемлемые риски.

Все больше организаций также связывают свои инициативы по управлению рисками с экологическими, социальными и управленческими программами. Во многих компаниях руководители предприятий и советы директоров по-новому смотрят на свои программы управления рисками. Организации переоценивают свою подверженность рискам, изучают процессы управления рисками и пересматривают, кто должен участвовать в управлении рисками. Компании, которые в настоящее время применяют реактивный подход к управлению рисками – защищаясь от прошлых рисков и меняя практику после того, как новый риск причинил вред – рассматривают конкурентные преимущества более активного подхода. Повышенный интерес к поддержке устойчивости, отказоустойчивости и гибкости бизнеса. Компании также изучают, как технологии искусственного интеллекта и сложные некоторые платформы могут улучшить управление рисками.

При обсуждении управления рисками многие эксперты отмечают, что управление рисками является формальной функцией в компаниях, которые жестко регулируются и имеют бизнес-модель, основанную на риске.

Например, в банках и страховых компаниях уже давно существуют крупные отделы управления рисками, которые обычно возглавляет директор по рискам, и эта должность все еще относительно редка за пределами финансовой отрасли. Более того, риски, с которыми

сталкиваются компании финансовых услуг, как правило, коренятся в цифрах и, следовательно, могут быть определены количественно и эффективно проанализированы с использованием известных технологий и зрелых методов. Сценарии риска в финансовых компаниях можно смоделировать с некоторой точностью.

Традиционное управление рисками в наши дни часто получает плохую репутацию по сравнению с управлением рисками предприятия. Оба подхода направлены на снижение рисков, которые могут нанести вред организациям. Оба покупают страховку для защиты от целого ряда рисков – от потерь из-за пожара и кражи до кибер-ответственности. Оба придерживаются рекомендаций основных органов по стандартизации. Но традиционному управлению рисками, как утверждают многие эксперты, не хватает мышления и механизмов, необходимых для понимания риска как неотъемлемой части стратегии и эффективности предприятия.

Фундаментальный принцип управления рисками заключается в его способности принести ощутимую пользу организации. Проще говоря, целью деятельности по управлению рисками является оптимизация результатов и смягчение волатильности и неопределенности, связанных с этими результатами.

Основная философия управления рисками основана на убеждении, что риски можно выявлять и контролировать. Упомянутые выше принципы представляют собой основные особенности практического управления рисками, описывая как его характеристики, так и ожидаемые результаты. К характеристикам относятся пропорциональность, согласованность, комплексность, встроенность, динамичность, итеративность и способность реагировать на изменения.

Управление рисками должно не только определять основные характеристики, но и детализировать то, чего оно должно достичь или предоставить. Эти цели можно разделить на два отдельных списка: характеристики управления рисками и то, что оно должно обеспечить.

Чтобы организации могли получить максимальную выгоду от своих усилий по управлению рисками, эти принципы должны служить ориентиром при планировании инициативы и разработке структуры управления рисками. Определение целей организации является отправной точкой для всей деятельности по управлению рисками, учитывая, что ресурсы для управления рисками ограничены. Целью является достижение оптимального реагирования на риск с определением приоритетов на основе оценки риска с учетом характера, размера и сложности организации и рисков, с которыми она сталкивается.

Список использованной литературы:

1. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент. - М.: Дашков и К°, 2008. - 376 с.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 342.1

Асанова Айдана Рустамбековна

Ж.Баласагын атындагы КУУ, Юридикалык институту, Магистратура борбору, магистрант

Асанова Айдана Рустамбековна

КНУ им. Ж. Баласагына, Юридический институт, Центра магистратуры, Магистрант

Rustambekovna

J. Balasagyn KNU, Law Institute, Master's Degree Center, Undergraduate

**ИЧКИ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК УКУКТУН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮНҮН
ФОРМАЛАРЫ
ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО
И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА
FORMS OF INTERACTION WITHIN DOMESTIC AND INTERNATIONAL LAW**

Аннотация: Конституциялык түзүлүштүн контекстинде ички жана эл аралык укуктардын формаларын изилдөө укуктук илимдин актуалдуу аспектиси болуп саналат. Иш эл аралык ченемдердин ички укуктук тутумга тийгизген таасирин талдайт жана укуктун эки деңгээлинин ортосундагы шайкештиктин маанилүүлүгүн баса белгилейт. Изилдөөнүн жүрүшүндө эл аралык макулдашууларды ички ратификациялоонун механизмдери, ошондой эле ички укуктук актыларды түзүүгө жана чечмелөөгө эл аралык стандарттардын таасири каралат. Бул эмгектеги Аналитика ички жана эл аралык укуктун ортосундагы шайкеш келтирүү жана карама-каршылыктарды баса белгилейт.

Аннотация: Исследование форм внутригосударственных и международных прав в контексте Конституционного строя является актуальным аспектом правовой науки. Работа анализирует влияние международных норм на внутреннюю правовую систему и подчеркивает важность согласования между двумя уровнями права. В ходе исследования рассматриваются механизмы внутренней ратификации международных соглашений, а также воздействие международных стандартов на формирование и интерпретацию внутренних правовых актов. Аналитика в данной работе освещает проблемы гармонизации и противоречий между внутригосударственным и международным правом.

Annotation: Investigating the forms of domestic and international law within the context of Constitutional structures is a pertinent facet of legal science. This study analyzes the impact of international norms on the domestic legal system, emphasizing the significance of harmonizing between the two levels of law. The research explores mechanisms of domestic ratification of international agreements, as well as the influence of international standards on the formulation and interpretation of domestic legal acts. The analysis in this work sheds light on challenges related to harmonization and contradictions between domestic and international law.

Негизги сөздөр: ички жана эл аралык укук, ратификациялоо механизмдер, эл аралык стандарт.

Ключевые слова: внутригосударственные и международные права, ратификация международных соглашений, международный стандарт.

Key words: domestic and international law, ratification of international law, international standards.

Взаимодействие международного права и национального права в Кыргызской Республике:

31 августа 1991 г. Верховный Совет Республики Кыргызстан издал Декларацию о государственном суверенитете Республики Кыргызстан. Определенное внимание в Декларации было уделено международному праву. Так, в Преамбуле Верховный Совет торжественно провозгласил полный государственный суверенитет Республики Кыргызстан, «в соответствии с принципами Всеобщей декларации прав человека и другими общепризнанными международно-правовыми актами»¹. Таким образом, Кыргызская Республика выразила «*opinio juris*» в отношении Всеобщей декларации прав человека. Многие положения Всеобщей декларации впоследствии были трансформированы в Конституцию Кыргызской Республики, равно как и положения Международного пакта о гражданских и политических правах и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Декларация о государственном суверенитете Республики Кыргызстан (Закон КР от 11. 12. 1991 г. № 645-ХII) имел статус конституционного закона, который она утратила со вступлением в силу Конституции Кыргызской Республики 5 мая 1993 г. В статье 12(3) Конституции говорится: «Вступившие в установленном законом порядке в силу международные договоры и соглашения, участником которых является Кыргызская Республика, а также общепризнанные принципы и нормы международного права являются с

о В статье 9 (4) Конституции 1993 г. предусматривалось, что «Кыргызская Республика соблюдает общепризнанные принципы международного права, стремится к всеобщему и справедливому миру, взаимовыгодному сотрудничеству, разрешению глобальных и региональных проблем мирным путем»³. В последней принятой Конституции Кыргызской Республики данная статья выглядит следующим образом: «Общепризнанные принципы и нормы международного права, а также международные договоры, вступившие в силу в соответствии с законодательством Кыргызской Республики, являются составной частью правовой системы Кыргызской Республики. Порядок и условия применения международных договоров и общепризнанных принципов и норм международного права определяются законом».⁴

а В соответствии со статьей 6 п. 3 (1) Конституции (от 5 мая 2021 г.), «В Кыргызской Республике признаются и гарантируются права и свободы человека и гражданина в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права, а также

ь

ЮИПС “Токтом”

² Конституция Кыргызской Республики 2021г

³ Конституция Кыргызской Республики 1993г

⁴ Там же – Конст. КР 2021

р

а

в

о

в

о

й

вступившими в силу в установленном законодательством порядке международными договорами, участницей которых является Кыргызская Республика».⁵

На основании вышеупомянутых статей, а также статьи 1 (3) и статьи 8 (1) Закона КР «О нормативных правовых актах КР» от 1 июля 1996 года (новый Закон Кыргызской Республики «О нормативных правовых актах Кыргызской Республики» № 241 от 20 июля 2009 г.), преамбулы Закона КР «О международных договорах КР» от 21 июля 1999 года международные договоры являются правовой основой межгосударственных отношений Кыргызской Республики. Международные договоры Кыргызской Республики в соответствии с Конституцией Кыргызской Республики являются составной и непосредственной действующей частью законодательства Кыргызской Республики. Кыргызская Республика выступает за неукоснительное соблюдение норм международного права и подтверждает свою приверженность основополагающему принципу международного права – принципу добросовестного выполнения международных обязательств. Можно составить следующую схему иерархического соотношения нормативных актов, входящих в правовую систему Кыргызской Республики:

- общепризнанные принципы международного права;
- Конституция Кыргызской Республики; вступившие в установленном законом порядке в силу международные договоры и соглашения Кыргызской Республики;
- законы, указы Президента, международные обязательства Кыргызской Республики, вытекающие из договоров, не подлежащих ратификации, и обычных норм международного права;
- акты межгосударственных образований, участником которых является Кыргызская Республика, подзаконные нормативные акты, принятые Правительством, Верховным судом, Генеральным прокурором.

Статья 23 Конституции провозгласила, что «Права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения. Они признаются в качестве абсолютных, неотчуждаемых и защищаемых законом и судом от посягательств со стороны кого бы то ни было. Права и свободы человека относятся к высшим ценностям Кыргызской Республики. Они действуют непосредственно, определяют смысл и содержание деятельности всех государственных органов, органов местного самоуправления и их должностных лиц».⁶

Данные положения развиваются в статье 23 п.3, п.4, п.5 (1): «Запрещается принятие подзаконных нормативных правовых актов, ограничивающих права и свободы человека и гражданина. Законом не могут устанавливаться ограничения прав и свобод человека в иных целях и в большей степени, чем это предусмотрено Конституцией. Не подлежат никаким ограничениям установленные Конституцией права и свободы человека.» Толкование выражения «права и свободы... предусмотренные Конституцией» должно происходить не в рамках одной статьи, а в рамках и в духе всего Основного Закона. И Конституция, и акты законодательства Кыргызской Республики содержат отсылки к источникам международного

⁵ Там же – Конст. КР 2021

⁶ Конституция Кыргызской Республики 2021г

права, нормы которых обязательны для государственных органов и должностных лиц. Такое толкование, как представляется, лишь укрепляет принцип верховенства права, который у

с Ответственность демократической республики, построенной на началах правового светского государства, которой объявляется Кыргызская Республика в статье 1 Конституции КР, неразрывно связана с ответственностью государственных органов и должностных лиц. Поэтому статья 24 Конституции устанавливает, что «Кыргызская Республика обеспечивает всем лицам, находящимся в пределах ее территории и под ее юрисдикцией, защиту их прав и ввобод. Никто не может подвергаться дискриминации по признаку пола, расы, языка, инвалидности, этнической принадлежности, вероисповедания, возраста, политических или иных убеждений, образования, происхождения, имущественного или иного положения, а также других обстоятельств. Лица, допустившие дискриминацию, несут ответственность в соответствии с законом».⁸

е Конституция не только устанавливает ответственность государственных органов и должностных лиц, но также предоставляет каждому лицу, чьи права нарушены, право на судебную защиту. Однако статья 95 (1) устанавливает, что «Судьи независимы и подчиняются только Конституции и законам»⁹, кроме того, суд не вправе применять нормативный правовой акт, противоречащий Конституции КР. В соответствии с Конституционным Законом КР «О Верховном суде Кыргызской Республики и местных судах» от 15 ноября 2021 года ст. 2 (1–4), «Правосудие в Кыргызской Республике осуществляется только судом. В предусмотренных Законом случаях и порядке граждане Кыргызской Республики имеют право участвовать в отправлении правосудия. Никакие другие органы и лица не вправе принимать на себя осуществление правосудия. Суды осуществляют правосудие, разрешая споры и рассматривая дела, отнесенные к их компетенции, посредством конституционного, гражданского, уголовного, административного и иных форм судопроизводства, предусмотренных законом. Правосудие осуществляется от имени Кыргызской Республики и имеет своим назначением защиту прав и свобод, а также законных интересов человека и гражданина, юридических лиц, общества и государства, обеспечение исполнения Конституции Кыргызской Республики (далее — Конституция), законов, иных нормативных правовых актов и международных договоров, вступивших в силу в соответствии с законодательством Кыргызской Республики», но в ст. 11 предусмотрено, что «Верховный суд и местные суды действуют на основе коллегиальности, гласности, законности, независимости и подчиняются только Конституции и законам Кыргызской Республики».¹⁰

Р Данную статью можно интерпретировать как ограничивающую компетенцию судов непосредственно применять нормы международного права. Существует и другая точка зрения. В соответствии с ней слова «нормативные акты, принятые в соответствии с Конституцией»

⁷ Там же – Конст. КР 2021

⁸ Там же – Конст. КР 2021

⁹ Там же – Конст. КР 2021

¹⁰ Конституционный Закон КР «о Верховном суде КР и местных судах» от 15 ноября 2021г.

означают не только внутригосударственные нормативные акты, но и международные соглашения Кыргызской Республики.

Данные положения могут вызывать коллизии. Если рассматриваются договорные обязательства, то, в соответствии с принципом *pacta sunt servanda*, закрепленным в статье 26 Венской конвенции о праве международных договоров, а также статьях 27 и 46 вышеупомянутой Конвенции (81), государства не имеют права ссылаться на положения внутреннего права в качестве основания недействительности его согласия на обязательность договора. Исключение составляет случай, когда имеет место нарушение конституционной нормы («нормы особой важности»), касающейся компетенции заключать международные соглашения, и только если нарушение «будет объективно очевидным для любого государства, действующего в этом вопросе добросовестно и в соответствии с обычной практикой».

Что касается общих норм международного обычного права, то они обязательны вне зависимости от волеизъявления нашего государства. Более того, несоответствие международного обязательства императивной норме общего международного права (*jus cogens*) является основанием для признания договора ничтожным (ст. 53 Венской конвенции).¹¹

Правотворческая деятельность государств осуществляется в различных видах и формах. В каждой стране имеются свои особенности этой деятельности, которые проявляются в наличии у государства тех или иных видов правотворческой деятельности, характерных только для его внутренней правовой системы (в государствах англо-саксонской правовой системы, например, существует судебная правотворческая деятельность, в Российской Федерации - правотворчество с помощью референдумов и т. п.); в существовании различной процедуры принятия и вступления нормативно-правовых актов; в установлении особого порядка законодательного закрепления правотворческой деятельности государственных органов и др.¹²

Все эти особенности оказывают влияние на процесс реализации государствами обязательств, вытекающих из международного права. Наиболее сильно влияние национальной правотворческой процедуры сказывается на выборе участниками международных соглашений видов имплементационных нормативных правовых актов, призванных урегулировать отношения, вытекающие из их международных обязательств, а также на способах восприятия норм международного права внутренним законодательством.

Список использованных источников литературы:

1. ИПС «Токтом»
2. Конституция Кыргызской Республики 1993г.
3. Конституция Кыргызской Республики 2021г.
4. Конституционный Закон Кыргызской Республики «о Верховных судах Кыргызской Республики и местных судах» от 15 ноября 2021г.

¹¹ Венская конвенция, стр. 359, ст. 53

¹² ИПС «Токтом»

5. Всеобщая декларация прав человека и свобод человека 1948.
6. Действующее международное право: В 3 т. – Т. 1. – М.:МНИПМ, 1996.
7. Сборник международных документов и национального законодательства КР – Б., 2000. Стр 72-77.

УДК 341.

Салыбекова Толкун Салыбековна, Тойбаев Сыргак Теленбаевич

Ж.Баласагын атындагы КУУ, Юридикалык институту, кылмыш-жаза укук процесси жана соттук экспертиза кафедрасы, юридикалык илимдердин кандидаты, доцент, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Юридикалык институту, кылмыш-жаза укук процесси жана соттук экспертиза кафедрасы, магистрант

Салибекова Толкун Салибековна, Тойбаев Сыргак Теленбаевич

КНУ им. Ж.Баласагына, Юридический институт, кафедра уголовного права процесса и судебной экспертизы, кандидат юридических наук, доцент, КНУ им. Ж.Баласагына, Юридический институт, кафедра уголовного права процесса и судебной экспертизы магистрант

Salibekova Tolkun Salibekovna, Toybaev Syrgak Telenbaevich

KNU J.Balasagyn, Law Institute, Department of Criminal Law of the Process and Forensic Examination, Candidate of Law, Associate Professor, KNU J.Balasagyn, Law Institute, Department of Criminal Law Process and Forensic Examination undergraduate

**ЮРИДИКАЛЫК ЖАКТАРДЫ КЫЛМЫШ ЖООПКЕРЧИЛИГИНЕ ТАРТУУДАГЫ
ТЕРГӨӨ СОТТОРУНУН РОЛУ
РОЛЬ СЛЕДСТВЕННЫХ СУДОВ В ПРИВЛЕЧЕНИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ
К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
THE ROLE OF INVESTIGATIVE COURTS IN BRINGING LEGAL ENTITIES
TO CRIMINAL RESPONSIBILITY**

Аннотация: Илимий макалада юридикалык жактарды кылмыш жоопкерчилигине тартуудагы тергөө сотторунун ролу жана бүгүнкү күндөгү каралып жаткан айрым бир көйгөйлөр тууралуу проблемалар каралган. Ошондой эле кылмыштуу ыкчам издөө органдарынын негизги милдети процессте катышуучулардын укуктарын камсыз кылуу болуп санала тургандыгы жана соттук көзөмөлдүн жаңы институту каралган. Соттук тескөөнүн ишке ашырылышы тергөө сотуна тапшырылгандыгы тууралуу маселелерге талдоого алынган. Тергөө соту, соттук көзөмөл ишин алып барууда, талаш-тартыш иши сотко чейинки өндүрүштү андан көз карандысыз жана акыйкат күч катары кызмат кыла тургандыгы тууралуу маселелер каралган.

Аннотация: В статье рассматривается роль следственных судов в привлечении юридических

лиц к уголовной ответственности и некоторые проблемы, которые рассматриваются сегодня. Также предусматривается, что основной задачей органов уголовного розыска является обеспечение прав участников процесса и новый институт судебного надзора. Анализируются вопросы передачи исполнения судебного поручения следственному суду. Следственный суд, осуществляющий судебный надзор, рассматривает вопрос о том, может ли спорное дело служить независимой и справедливой силой в досудебном производстве.

Annotation: The article examines the role of investigative courts in bringing legal entities to criminal responsibility and some of the problems that are being considered today. It is also envisaged that the main task of the criminal investigation authorities is to ensure the rights of participants in the process and the new institution of judicial supervision. The issues of transferring the execution of a court order to an investigative court are analyzed. The investigative court, which carries out judicial supervision, considers whether the disputed case can serve as an independent and fair force in pre-trial proceedings.

Негизги сөздөр: тергөө соту, соттук көзөмөл, соттук реформа, процессуалдык келишим, тергөөчү, прокурор.

Ключевые слова: следственный судья, судебный контроль, судебная реформа, процессуальное соглашение, следователь, прокурор.

Key words: investigating judge, judicial control, judicial reform, procedural agreement, investigator, Prosecutor.

Кыргыз Республикасында мезгилдин талабына карата жургүзүлүп келген соттук-укуктук реформанын алкагында кылмыш-жазык процесстик мыйзамдардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу учун процесстик институттарды жаңылоодо да, жаңыларын түзүү жана аларды жазык-процесстик мыйзамдарына киргизүү эсептелинет.

Ал эми жаны киргизилген ченемдер коомдо орун алып, иштеп кетиши чон ролду ойнойт.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жазык процессуалдык кодексинин¹³ кабыл алынышы менен эл аралык-укуктук стандарттарга ылайык жазык сот өндүрүшү жазык сот өндүрүшүнүн атаандаштык моделине карай олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду, жазык процессинин репрессивдүүлүгү төмөндөдү. Инсанды, коомду жана мамлекетти жазык-укуктук жактан коргоо механизмдери чыңдалуу менен жаңыланды.

2021-жылы ишке кирген жаңы кылмыш-жазык процессуалдык кодекси (КЖПК) түп тамырынан тартып концептуалдуу түрдө өзгөртүлгөн. Анда мыйзам үстөмдүгүнүн принциби киргизилген: эң бийик баалуулук адам, анын укуктары жана эркиндиги.

Ал эми 1999-жылдагы эски үлгүдөгү ЖПКда адамды кармап, андан кийин ага карата тергөө амалдарын башташкан: аны, анын кошуналарын суракка алуу, мүнөздөмө алуу жана

башка аракеттер. Ошондон кийин гана кылмыш иши козголуп же кылмыш ишин козгоодон баш тартылып, бирок жогорудагыдай тергөө амалдарынын иш-чаралары кайрадан башталчу. Башкача айтканда, тергөө иштери тергөө үчүн жүргүзүлүп келген. Бул жерде коррупциялык тобокелчиликтер көп болуп, адамдын укуктары бузулуп келген.

1999-жылдагы ЖПКда “сот көзөмөлү” деген түшүнүк жок болгон.

2003- жана 2007-жылдары Конституцияга кирген өзгөрүүлөр сот көзөмөлү институтун киргизүүгө кызмат кылып берди. Жаңы ЖПК 2010-жылдагы Конституцияга шайкеш келтирилген. Жаңы ЖПК боюнча, сот көзөмөлү – бул сот бийлигинин өз алдынча функциясы, анын өзөгүндө кылмыш процессине аралашкан адамдардын конституциялык укуктары менен эркиндиктерин чектеген органдардын, кызмат адамдарынын аракеттери менен чечимдеринин мыйзамдуулугу менен негиздүүлүгүн кароо маселелери жатат.

Сот өндүрүшүнө чейинки иштин жүрүшүндө мыйзамдуулук боюнча тиешелүү көзөмөл жана жарандын укуктары менен эркиндигин чектөө боюнча функцияларды жаңы процессуалдык фигура – тергөө судьясы ишке ашырат. Анын кылмыш ишти мааниси боюнча кароого жана чечүүгө эч кандай тиешеси болбойт, башкача айтканда айыпталуучунун күнөөлүү же күнөөлүү эместиги боюнча чечим кабыл албайт.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси сотко чейинки өндүрүштө адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоону камсыз кылуу үчүн жазык сот өндүрүшүндө соттук контролду жүргүзүүгө тергөө судьясы институтун киргизди.

Сот өндүрүшү соттук чечимдин негизинде гана жүргүзүлө турган же өзгөчө учурларда тергөө судьялары тарабынан алардын мыйзамдуулугун кийин текшерүүгө жол бериле турган тергөө, атайын тергөө жана башка процесстик аракеттер жарандардын жеке менчикке, турак жайынын кол тийгистигине, жеке турмушка, кат алышуунун, телефондук сүйлөшүүлөрүнүн, почта, телеграфтык жана башка билдирүүлөрүнүн купуялыгына (Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 12, 29, 30-беренелери) болгон конституциялык укуктарын чектөө менен байланышкан. Бул Кыргыз Республикасынын ЖПКнин ченемдеринде каралган тартипте колдонууда Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана жазык-процесстик мыйзамдары менен аталган укуктарга карата белгиленген кепилдиктерди кынтыксыз сактоого тергөө судьяларын милдеттендирет.

Тергөө судьясы - шектүүнүн, айыпталуучунун укуктарын жана эркиндиктерин чектөөчү чараларды колдонуучу, процесстик иш- аракеттердин жана алгачкы текшерүү органынын ыйгарым укуктуу кызмат адамынын, тергөөчүнүн, тергөө бөлүмүнүн жетекчисинин, прокурордун чечимдеринин мыйзамдуулугу үчүн соттук контролду жүзөгө ашыруучу судья.

Кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин 32-беренесинде тергөө судьясынын ыйгарым укуктары так каралган:

1. Тергөө судьясы сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө төмөнкү чечимдерди кабыл алууга ыйгарым укуктуу:

1) кылмыш жасаганга шектүү адамды кармоонун мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндө;

2) күрөө, үй камагы, экстрадициялык камак, камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чараларын колдонуу жөнүндө;

3) бөгөт коюу чарасынын мөөнөттөрүн узартуу жөнүндө;

4) бөгөт коюу чараларын өзгөртүү жөнүндө;

5) тиешелүү экспертизаларды жүргүзүү үчүн камакта турбаган айыпталуучуну медициналык же психиатриялык стационарга жайгаштыруу жөнүндө;

6) жеке жана юридикалык жактардын эсептеринде жана аманаттарында же банктарда жана кредиттик уюмдарда сактоодо турган акчалай каражаттарын кошуп алганда, мүлкүнө, баалуу кагаздарына жана алардын сертификаттарына камак салуу жөнүндө;

7) айыпталуучуну кызмат ордуна убактылуу четтетүү жөнүндө;

8) каза болгон адамдын жакын туугандарынын, жубайынын макулдугу болбогондо, эксгумация жүргүзүү жөнүндө;

9) анда жашап турган адамдардын менчигинде турган турак жайды, ошондой эле башка укуктарындагы башка объекттерди, алардын макулдугу болбогондо кароо жүргүзүү жөнүндө;

10) алып коюуну жана (же) тинтүүнү жүргүзүү жөнүндө;

11) ушул Кодекстин 237-239-беренелеринде көрсөтүлгөн атайын тергөө аракеттерин кошпогондо, ушул Кодексте каралган атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө;

12) ушул Кодексте каралган башка маселелер боюнча.

2. Тергөө судьясы соттук контролдоону жүзөгө ашыруунун алкактарында алгачкы текшерүү органынын, тергөөчүнүн, прокурордун, тергөө бөлүмүнүн жетекчисинин аракеттерине (аракетсиздигине) жана чечимдерине карата кылмыш-жаза сот өндүрүшүн катышуучуларынын даттанууларын карайт.

3. Ушул Кодексте каралган учурларда, тергөө судьясы:

1) тергөөнүн жүрүшүндө тараптардын биринин өтүнмөсү боюнча күбөнүн же жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депонирлейт;

2) эгерде айыпталуучу ушул Кодекстин 112-беренесинин 6-бөлүгүндө каралган бузуулардын бирине жол берген учурларда күрөөнү мамлекеттин пайдасына алуу тууралуу маселени чечет;

3) күбөлөргө, жабырлануучуларга жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн башка катышуучуларына карата коопсуздукту камсыз кылуу чараларын колдонуу жөнүндө чечим кабыл алат;

4) күнөөсүн мойнуна алуу жөнүндө процессуалдык макулдашууну бекитет.

Тергөө судьясы ушул Кодекске ылайык ишти маңызы боюнча чечүүдө соттук кароонун предмети болушу мүмкүн болгон маселелерди алдын ала чечпеши, тергөөнүн багыты жана тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө көрсөтмөлөрдү бербешин, прокурордун жана сотко чейинки өндүрүштү ишке ашыруучу адамдын ордуна аракеттерди жасабашы жана чечимдерди кабыл албашы керек.

«Соттолуучунун тагдырын тез: айыптоочу же актоочу өкүм чыгаруу менен чечүү керек. Ошон үчүн эми тергөө судьясы “далилдерди” депонирлеп, башкача айтканда жабырлануучу менен күбөнүн көрсөтмөлөрүн бекемдейт. Анткени так ушул субъектилер көп учурда сот жыйындарына келишпейт, бул болсо процесстердин создугуп кетишине алып келген. Жаңы

ченемдер боюнча жабырлануучу жана күбө көрсөтмө беришет, тергөө судьясы аларды бекемдейт, анан ушул көрсөтмөлөр далил катары сот алдына барат. Тиешелүү кылмыш ишин карап жаткан судья бул көрсөмөлөрдү башка далилдер менен бирге баалап, өкүм чыгарат. Биз ошентип адамдын тагдырын чечип, анын укуктарын жана эркиндигин коргой турганын билдирет.¹⁴

Жогоруда каралган тергоо судьясынын ыйгарым укуктары эл аралык кылмыш-процессуалдык мыйзамдуулуктун нормаларына салыштырылып, оз алдынча маанилуу институтка ээ болуп калды. Тергөө судьясын киргизүү маселеси бир катар чет өлкөлөрдүн, асыресе Италиянын, Франциянын, Германиянын, Казакстандын, Украинанын жана башка өлкөлөрдүн тажрыйбасын окуп үйрөнгөндөн кийин пайда болду. Маселен Германияда мындай судья алдын-ала тергөө судьясы деп аталса, Францияда алдын-ала камоо жана укуктар боюнча судья делсе, Италияда алдын-ала иликтөө боюнча судья деп аталат.

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексине күнөөнү мойнуна алуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу институтун киргизүү жана элдештирүү (макулдашуу) жол-жоболорун өнүктүрүүдө прогрессивдүү кадам жасалган, кылмыш укуктук конфликт кылмыш-жаза процессуалдык макулдашуу түзүү жолу менен чечилсе, компромисс болуп санлат. Бул институттун мыйзамдык жөнгө салышын ишке ашыруунун аркасында эки тарап тең ушул макулдашуудин шарттарынан келип чыккан милдеттенмелерди аткаруу боюнча юридикалык кепилдиктерди алышат деп эсептейбиз.

Ошентип, бул илимий макаланын алкагында жогоруда айтылган илимий-теориялык позицияларды, жоболорду коргоодо татаал жолду басып өтүүгө туура келген күнөөсүн мойнуна алуу жөнүндө процессуалдык макулдашуу институтуна караштуу айырм көйгөйлүү маселелерди иликтөөгө аракет кылынды.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси 2021-жылдын 28-октябры № 129 (Кыргыз Республикасынын 2024-жылдын 16-февралындагы № 50 Мыйзамдарынын редакцияларына ылайык);
2. Сманалиев К.М., Алахунов Н.А. Процессуальный порядок проведения судебного заседания и вынесения приговора по уголовному делу в отношении обвиняемого, с которым заключено процессуальное соглашение о признании вины [Текст] /К.Сманалиев., Н.Алахунов // Научный журнал Международного университета Ала-Тоо,-Бишкек, №3. 2021г. С.335-334.

СОДЕРЖАНИЕ

П
Е
Д
А
Г
И
К
А

¹⁴ Сманалиев К.М., Алахунов Н.А. Процессуальный порядок проведения судебного заседания и вынесения приговора по уголовному делу в отношении обвиняемого, с которым заключено процессуальное соглашение о признании вины [Текст] /К.Сманалиев., Н.Алахунов // Научный журнал Международного университета Ала-Тоо,-Бишкек, №3. 2021г. С.335-334.

Ф
О
Р
С
М
а
Л
Ю
Ы
Р
Б
О
Л
е
К
О
В
а
Т
О
Л
К
У
Н
С
Н
а
Л
Ы
Б
е
К
О
В
Н
а
в
у
Т
О
Р
И
я
Б
Л
Е
Ч
Е
С
Н
Ы
Р
И
Г
а
К
Р
Ю
Т
е
Л
е
н
Б
а
е
В
И
н

.....

.....